

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет Гуманітарно-педагогічний

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри психології

_____ **Ірина МАРТИНЮК**

“ _____ ” _____ 2026 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему “Соціально-психологічні чинники вибору фаху у старшому
шкільному віці”**

Спеціальність 053 “Психологія”

Гарант освітньої програми

кандидат психологічних наук, доцент _____ **Ірина МАРТИНЮК**

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

_____ **Ірина МАРТИНЮК**

Виконав

_____ **Владислав ПРОКОПЧУК**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет Гуманітарно-педагогічний**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

кандидат психологічних наук, доцент

_____ Ірина МАРТИНЮК

“___” _____ 2025 р.

З А В Д А Н Н Я

на виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи студенту

Владиславу Прокопчуку

_____ Спеціальність 053 “Психологія”

(код і назва)

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи **“Соціально-психологічні чинники вибору фаху у старшому шкільному віці”**

затверджена наказом ректора НУБіП України від “28” жовтня 2025 р. №2565“С”.

Термін подання завершеної роботи на кафедру __ 2025.06.11

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи:

Наукові положення про сутність професійного самовизначення особистості та чинники його формування у старшому шкільному віці, особливості профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Професійне самовизначення особистості у старшому шкільному віці.
2. Види потенційних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці.
3. Значення усвідомленого вибору фаху в старшому шкільному віці.
4. Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці.
5. Психологічний супровід усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці.

Дата видачі завдання “28” жовтня 2025 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи _____ Ірина МАРТИНЮК

Завдання прийняв до виконання _____ Владислав ПРОКОПЧУК

РЕФЕРАТ

У роботі представлені результати дослідження проблеми соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці та особливостей психологічного супроводу усвідомленого професійного самовизначення старшокласників.

Висвітлене теоретичне підґрунтя дослідження професійного самовизначення особистості у старшому шкільному віці. Зокрема, аналізуються соціальні та психологічні чинники вибору професії, роль самооцінки, мотивації, професійних установок, вплив сім'ї, освітнього середовища та соціального оточення на формування професійних намірів учнівської молоді.

Зроблений висновок про те, що процес професійного самовизначення старшокласників характеризується недостатньою визначеністю, залежністю від зовнішніх впливів, недостатнім рівнем професійної поінформованості та потребує цілеспрямованого психологічного супроводу.

Описані методи, процедура та вибірка емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників вибору фаху старшокласниками. Проведений аналіз отриманих результатів. Увагу акцентовано на рівні сформованості професійних установок, особливостях професійного вибору, рівні впевненості, мотивації та залежності від соціального оточення. Окрему увагу приділено розробці, апробації та оцінці ефективності програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці.

Висновки відбивають основні узагальнення проведеної роботи.

Список літератури налічує 50 джерел.

У додатках вміщені бланки психодіагностичних методик.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ФАХУ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	10
1.1. Професійне самовизначення особистості у старшому шкільному віці.....	10
1.2. Види потенційних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці.....	17
1.3. Значення усвідомленого вибору фаху в старшому шкільному віці.....	26
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ФАХУ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	28
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	28
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	31
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УСВІДОМЛЕНОГО ВИБОРУ ФАХУ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	44
3.1. Обґрунтування програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці.....	44
3.2. Зміст програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці.....	47
3.3. Апробація програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху старшокласниками та рекомендації з її застосування.....	54
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема усвідомленого вибору фаху в старшому шкільному віці набуває особливої актуальності в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, динамічних змін ринку праці та підвищення вимог до професійної мобільності молоді. Старшокласники перебувають у ситуації необхідності прийняття стратегічного життєвого рішення, яке визначає подальшу освітню траєкторію, соціальний статус та можливості самореалізації. Вибір професії в цьому віці характеризується складністю, оскільки поєднує вплив внутрішніх психологічних чинників і зовнішніх соціальних детермінант, що нерідко зумовлює невизначеність, сумніви та залежність від думки оточення. Недостатній рівень усвідомленості професійного вибору може призводити до професійної дезорієнтації, зниження навчальної мотивації та подальших труднощів у процесі професійної реалізації.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу соціально-психологічних чинників вибору фаху та розробки ефективних програм психологічного супроводу, спрямованих на формування усвідомленого професійного самовизначення старшокласників. Сучасна освітня практика потребує науково обґрунтованих підходів до підтримки учнів у процесі професійного вибору, що забезпечують розвиток автономності, відповідальності та здатності до рефлексивного аналізу власних можливостей.

Проблема професійного самовизначення та усвідомленого вибору фаху отримала ґрунтовне висвітлення у працях вітчизняних учених. Теоретичне підґрунтя самовизначення особистості, його сутність і структурні характеристики розкриті в дослідженнях Арцишевської О., Петриченко Л., Боришевського М., де самовизначення розглядається як складний багатовимірний процес, пов'язаний із розвитком самосвідомості, ціннісних орієнтацій та життєвого вибору особистості. Питання професійного самовизначення учнівської молоді, його етапів, умов і механізмів формування

досліджували Андрухів О., Браславська О., Василик А., Вітковська О., Жерноклєєв І., Чечко І., акцентуючи увагу на значенні освітнього середовища, профорієнтаційної роботи та соціальних чинників у становленні професійних намірів. Психологічні особливості вибору фаху старшокласниками, зокрема роль самооцінки, мотивації та особистісних характеристик, розкриті в працях Гордійчук К., Калюжної І., Ляшенка Р., Сокоть О., Гаврилькевич В., Шевченко А. М. Значний внесок у дослідження соціально-психологічних чинників професійного самовизначення здійснили Єлова Т., Мицишин І., Олійник Д., Піддячий М. І., Серєда О. Ю., Федоренко Л., які аналізують вплив сім'ї, соціального оточення, ціннісних орієнтацій і рівня поінформованості про професії на формування професійного вибору молоді. Попри значну кількість наукових праць, проблема комплексного психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці потребує подальшого теоретичного осмислення та практичного впровадження ефективних програм підтримки.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників, а також розробці й апробації програми психологічного супроводу усвідомленого професійного самовизначення.

Відповідно до мети визначені такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати наукові підходи до розуміння професійного самовизначення особистості та соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці.
2. Охарактеризувати соціальні та психологічні умови формування професійного вибору старшокласників та визначити їхній вплив на рівень усвідомленості професійного самовизначення.
3. Дослідити рівень сформованості професійних установок і соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників засобами психодіагностичних методик.

4. Розробити, апробувати та оцінити ефективність програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці.

Об'єкт дослідження – процес професійного самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження – соціально-психологічні чинники вибору фаху у старшому шкільному віці.

Методи дослідження уміщують комплекс взаємодоповнювальних підходів. До теоретичних методів належать аналіз наукової літератури, узагальнення, систематизація та порівняння наукових підходів. Емпіричні методи представлені використанням стандартизованої методики «Шкала зрілості професійних установок» (Дж. Крайтс) та авторської анкети «Соціально-психологічні чинники вибору фаху старшокласниками». Статистична обробка результатів здійснювалася із застосуванням кількісного та частотного аналізу отриманих даних. Вибірку дослідження склали 40 учнів старшого шкільного віку Рожищенського ліцею №1.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про сутність і структуру соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці, а також у розширенні теоретичних підходів до проблеми професійного самовизначення особистості.

Практична значущість роботи визначається можливістю використання розробленої програми психологічного супроводу старшокласників у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів і педагогічних працівників закладів освіти з метою формування усвідомленого професійного вибору старшокласників.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час проходження виробничої (переддипломної) практики в Рожищенському ліцеї №1, зокрема запроваджувалась програма психологічного супроводу старшокласників у професійному самовизначенні.

Структура бакалаврської роботи зумовлена логікою дослідження і відповідає поставленій меті та завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 85 сторінки, основний текст – 67 сторінок. Робота містить 8 таблиць, 2 додатків. Список використаних джерел налічує 50 найменувань, з них 7 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ФАХУ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Професійне самовизначення особистості у старшому шкільному віці

Професійне самовизначення особистості у старшому шкільному віці постає як складний процес формування життєвої перспективи, у межах якого індивід здійснює смислове осмислення власного майбутнього та окреслює напрями соціальної й професійної самореалізації. Завершення навчання у закладі загальної середньої освіти збігається з періодом інтенсивного розвитку самосвідомості, що зумовлює підвищену увагу до питань особистісного вибору та відповідальності за прийняті рішення. Професійне самовизначення у цьому віці не редукується до прагматичного вибору спеціальності, а набуває характеру інтегрованого особистісного утворення, у якому поєднуються когнітивні уявлення про професійну діяльність, емоційно-ціннісне ставлення до майбутньої праці та готовність до реалізації обраного шляху [9, с. 15–19]. Старшокласник починає сприймати себе не лише як учня, а як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що зумовлює зміну життєвих пріоритетів і структури мотивації. Осмислення власного майбутнього супроводжується внутрішнім діалогом між актуальним рівнем розвитку особистості та уявленням про бажаний професійний образ. Саме цей діалог визначає глибину і зрілість процесу професійного самовизначення.

У психологічній науці професійне самовизначення розглядається як складова загального самовизначення особистості, що охоплює вибір життєвих цілей, соціальних ролей і способів самореалізації. Арцишевська О. зазначає, що самовизначення пов'язане з формуванням внутрішньої позиції суб'єкта, яка ґрунтується на усвідомленні власних цінностей, переконань і життєвих смислів [2, с. 9–12]. У старшому шкільному віці такий процес набуває

особливої інтенсивності, оскільки юна особистість перебуває на межі переходу до нової соціальної ситуації розвитку. Професійне самовизначення в цьому контексті виступає формою конкретизації життєвого плану, який поєднує уявлення про бажаний соціальний статус, зміст майбутньої діяльності та очікувані результати самореалізації. Розвиток здатності до рефлексії дозволяє старшокласнику співвідносити власні прагнення з реальними можливостями та соціальними вимогами. Поступово формується готовність приймати рішення, які мають довготривалі наслідки для особистісного й професійного розвитку. Така готовність є показником переходу від ситуативного мислення до стратегічного планування життєвого шляху.

Старший шкільний вік визначається дослідниками як сенситивний період для становлення професійної ідентичності, оскільки в цей час відбувається інтеграція різних аспектів образу «Я». Жиліна Н. підкреслює, що саме на етапі завершення шкільного навчання професійні наміри набувають відносної стійкості та починають виконувати регулятивну функцію у поведінці особистості [13, с. 189–192]. Старшокласник починає усвідомлювати зв'язок між власними навчальними досягненнями та можливостями майбутньої професійної реалізації. Формування професійної ідентичності супроводжується переоцінкою попередніх уявлень про себе та корекцією життєвих очікувань. У цьому процесі важливого значення набуває здатність до самопізнання, аналізу власних інтересів і схильностей. Професійне самовизначення поступово виходить за межі абстрактних міркувань і починає наповнюватися конкретним змістом, пов'язаним із реальними освітніми та кар'єрними перспективами. Така конкретизація сприяє формуванню відповідального ставлення до власного вибору.

Важливою психологічною передумовою професійного самовизначення у старшому шкільному віці є розвиток самосвідомості та рефлексивних процесів. Сокоть О., Гаврилькевич В. наголошують, що професійне самовизначення нерозривно пов'язане зі становленням самооцінки та самостворення особистості [31, с. 147–154]. Усвідомлення власних

можливостей і обмежень дозволяє старшокласнику формувати реалістичні професійні плани та уникати внутрішніх конфліктів, пов'язаних із невідповідністю домагань і ресурсів. У процесі самовизначення відбувається узгодження рівня домагань із уявленнями про вимоги професійної діяльності. Калюжна І., Москальова А. С. зазначають, що у 15–17 років підвищується адекватність самооцінки, що позитивно впливає на усвідомленість професійного вибору [14, с. 129–130]. Професійні наміри у цьому віці стають більш обґрунтованими та стійкими, оскільки ґрунтуються на глибшому розумінні власної особистості. Самооцінка виконує регулятивну функцію, спрямовуючи поведінку старшокласника у напрямі досягнення професійно значущих цілей.

Професійне самовизначення у старшому шкільному віці також пов'язане з формуванням емоційно-вольової готовності до реалізації обраного життєвого шляху. Боришевський М. розглядає самосвідомість як чинник психічного розвитку, що забезпечує цілісність особистості та її здатність до саморегуляції [4]. У цьому віці зростає значущість внутрішньої мотивації, яка підтримує наполегливість у досягненні поставлених цілей. Професійне самовизначення набуває смислового характеру, оскільки пов'язується з уявленнями про особистісну самореалізацію та соціальну значущість майбутньої діяльності. Шевченко А. М. трактує професійне самовизначення як цілеспрямований процес, що передбачає активну участь суб'єкта у побудові власної професійної траєкторії [39, с. 340–355; 40, с. 72–81]. Старшокласник у цьому процесі переходить від позиції пасивного спостерігача до позиції відповідального суб'єкта вибору. Поступове усвідомлення значущості професійної діяльності для власного життя сприяє формуванню внутрішньої готовності до подальшого професійного навчання.

Професійне самовизначення особистості у старшому шкільному віці слід розглядати як основу подальшого професійного розвитку та соціальної інтеграції. Поліщук О. Р. підкреслює, що підготовка до вступу у заклади вищої освіти має не лише освітній, але й виразний соціально-психологічний вимір,

пов'язаний із закріпленням професійних намірів і формуванням відповідальності за власний вибір [27, с. 112–118]. У межах цього вікового етапу професійне самовизначення виступає механізмом переходу від загального особистісного розвитку до цілеспрямованої професійної соціалізації. Усвідомленість вибору забезпечує стійкість професійних намірів і знижує ризик дезадаптації на наступних етапах життєвого шляху. Таким чином, професійне самовизначення у старшому шкільному віці є системним психологічним утворенням, що інтегрує самосвідомість, ціннісні орієнтації та готовність до відповідальної життєвої позиції.

Поглиблений розгляд професійного самовизначення у старшому шкільному віці передбачає звернення до проблеми життєвого планування як структурного компоненту юнацької свідомості. Старшокласник починає будувати уявлення про майбутнє не лише в абстрактно-ідеалізованій формі, а у вигляді послідовності конкретних кроків, пов'язаних із продовженням освіти, опануванням спеціальності та входженням у професійне середовище. Професійна перспектива набуває часової структури, у якій короткострокові освітні завдання поєднуються з довгостроковими життєвими цілями. У цьому процесі формується здатність до стратегічного мислення, що виявляється у вмінні прогнозувати можливі труднощі та планувати шляхи їх подолання. Шевченко А. М. акцентує увагу на необхідності цілеспрямованої організації освітнього простору для підтримки процесу професійного самовизначення, оскільки без системної педагогічної роботи професійні наміри можуть залишатися поверхневими та нестійкими [39, с. 340–355]. Усвідомлене планування професійного майбутнього сприяє зростанню відповідальності та дисциплінованості старшокласника. Внутрішня узгодженість життєвих намірів із реальними можливостями забезпечує психологічну стійкість у період переходу до нової соціальної ситуації розвитку.

Розвиток професійного самовизначення у старшому шкільному віці тісно пов'язаний із формуванням суб'єктної позиції особистості. Піддячий М. І. розглядає соціально-професійне спрямування як складову розвитку

особистості, що передбачає здатність до усвідомленої діяльності та відповідального вибору [26, с. 103–104]. Старшокласник поступово усвідомлює себе активним учасником соціальних відносин, здатним впливати на власну життєву траєкторію. У межах цього вікового періоду формується внутрішня готовність до прийняття ролі майбутнього фахівця, що виражається у зацікавленості змістом професійної діяльності та прагненні до набуття відповідних компетентностей. Піддячий М. І. також підкреслює значення формування ключових компетентностей як підґрунтя для успішної професійної реалізації [24, с. 315–319]. Професійне самовизначення набуває більшої визначеності тоді, коли особистість здатна поєднати індивідуальні інтереси з вимогами соціально-професійного середовища. Така інтеграція сприяє формуванню внутрішньої впевненості у правильності обраного шляху. Суб'єктність старшокласника проявляється у здатності аргументовано відстоювати власний вибір і нести за нього відповідальність.

У контексті психології розвитку професійне самовизначення у старшому шкільному віці доцільно розглядати як результат взаємодії когнітивних та ціннісно-сміслових процесів. Олійник Д. Л. підкреслює, що професійне самовизначення дітей старшого шкільного віку пов'язане з формуванням адекватних уявлень про зміст і вимоги майбутньої діяльності [19, с. 156–158]. Усвідомлення професійної реальності передбачає здатність до аналізу інформації про освітні маршрути, перспективи кар'єрного зростання та соціальну значущість різних видів діяльності. Когнітивний компонент професійного самовизначення охоплює знання про професії, освітні програми та умови праці, тоді як ціннісно-смісловий компонент пов'язаний із суб'єктивним значенням майбутньої діяльності для особистості. Узгодженість цих компонентів забезпечує стійкість професійного наміру та зменшує ризик ситуативних змін рішення. Розвиток аналітичного мислення сприяє більш глибокому розумінню власних можливостей і реалій професійного світу. Професійне самовизначення набуває якісної визначеності тоді, коли воно ґрунтується на поєднанні особистісних смислів і об'єктивної інформації.

Особливе значення у структурі професійного самовизначення має формування професійної ідентичності як частини загальної ідентичності особистості. Яворська-Ветрова І. В. зазначає, що процес самоставлення і самоактуалізації визначає глибину особистісного вибору та його стійкість [42, с. 451–474]. Професійна ідентичність передбачає прийняття певної системи професійних цінностей і норм, що стають частиною внутрішнього світу особистості. Старшокласник, який усвідомлює себе представником майбутньої професійної спільноти, демонструє більш високий рівень мотиваційної включеності у навчальну діяльність. Ідентифікація з майбутньою професійною роллю сприяє формуванню відповідального ставлення до підготовки та саморозвитку. Поступове закріплення професійної ідентичності відбувається через включення у профільні освітні програми та участь у діяльності, наближеній до професійної. Зміцнення цього процесу потребує узгодженості між внутрішніми переконаннями та зовнішніми умовами реалізації професійних планів.

Розвиток професійного самовизначення неможливо розглядати поза контекстом виховного впливу освітнього середовища. Бех І. Д. підкреслює, що виховний процес має спрямовуватися на формування глибинних особистісних смислів, які визначають життєвий вибір молодшої людини [3, с. 5–12]. Освітній простір старшої школи повинен створювати умови для осмислення професійних перспектив через розвиток самостійності, відповідальності та моральної зрілості. Професійне самовизначення у цьому аспекті виступає результатом гармонійної взаємодії навчального та виховного компонентів освітнього процесу. Формування внутрішньої мотивації до професійної діяльності потребує підтримки позитивного ставлення до праці як соціально значущої цінності. Старшокласник, який сприймає професійну діяльність як засіб самореалізації, демонструє більш високий рівень цілеспрямованості та наполегливості. Психологічна зрілість проявляється у здатності поєднати особистісні прагнення із соціальною відповідальністю.

Професійне самовизначення у старшому шкільному віці слід розглядати як динамічний процес, що проходить етапи від первинних інтересів до усвідомленого вибору та закріплення професійного наміру. Андрухів О. зазначає, що стратегія професійного самовизначення учнівської молоді повинна передбачати поетапність формування професійної спрямованості [1, с. 128–135]. Старшокласник поступово переходить від загальних уявлень про бажану діяльність до конкретного рішення щодо подальшої освітньої траєкторії. У цьому процесі відбувається трансформація мотивації від ситуативного інтересу до стійкого професійного наміру. Професійне самовизначення набуває завершеності тоді, коли вибір стає частиною цілісної системи життєвих орієнтирів. Така інтеграція забезпечує внутрішню послідовність особистісного розвитку та підвищує ймовірність успішної професійної реалізації у майбутньому.

Узагальнюючи викладене, слід підкреслити, що професійне самовизначення у старшому шкільному віці є складним багатовимірним процесом, який відображає рівень сформованості самосвідомості, ціннісних орієнтацій та життєвих домагань особистості. У цей період відбувається інтеграція когнітивних уявлень про світ професій із особистісними смислами майбутньої діяльності, що забезпечує поступовий перехід від абстрактних намірів до конкретного життєвого плану. Професійне самовизначення виступає не лише вибором напряду подальшого навчання, а й механізмом конструювання індивідуальної життєвої траєкторії, у межах якої старшокласник окреслює своє місце у соціальному просторі. Його психологічною основою є розвиток рефлексії, становлення адекватної самооцінки та формування внутрішньої позиції суб'єкта відповідального вибору [31, с. 147–154; 14, с. 129–130].

Сенситивність старшого шкільного віку до процесів професійного самовизначення зумовлена активною перебудовою образу «Я», конкретизацією життєвих перспектив і зростанням потреби в автономності. Професійна ідентичність формується у взаємодії особистісних ресурсів і

освітнього середовища, набуваючи стійкості за умови внутрішньої узгодженості між прагненнями, можливостями та обраними цілями [9, с. 15–19; 13, с. 189–192].

Зарубіжні наукові дослідження підтверджують складність і багатокомпонентність процесу професійного самовизначення у старшому шкільному віці. У працях іноземних авторів професійний вибір розглядається як результат взаємодії особистісних характеристик, рівня самооцінки, сформованості професійної ідентичності, соціального середовища та здатності до усвідомленого прийняття рішень. Особлива увага приділяється впливу сімейної підтримки, шкільного середовища, професійного консультування та розвитку навичок кар'єрного планування у старшокласників. Дослідники наголошують, що недостатня професійна поінформованість, труднощі у прийнятті рішень і невпевненість у власних здібностях можуть ускладнювати процес професійного самовизначення та знижувати рівень готовності молоді до свідомого вибору майбутнього фаху [43–50].

Отже, професійне самовизначення у старшому шкільному віці слід розглядати як інтегративне особистісне новоутворення, що визначає подальший напрям соціалізації та професійного становлення молодої людини.

1.2. Види потенційних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці

Соціально-психологічні чинники вибору фаху у старшому шкільному віці є складною системою взаємодіючих детермінант, які визначають спрямованість професійного самовизначення та рівень його усвідомленості. Вибір майбутньої професії в цьому віці відбувається на перетині особистісних потреб, соціальних очікувань та умов освітнього середовища, що зумовлює багатовимірність відповідного процесу. Професійне самовизначення старшокласників не може розглядатися ізольовано від соціального контексту, адже саме через систему соціальних взаємодій відбувається формування

професійних уявлень, домагань та ціннісних орієнтацій. Петриченко Л. підкреслює, що професійне самовизначення як психолого-педагогічна проблема пов'язане з необхідністю врахування як внутрішніх особистісних характеристик, так і зовнішніх соціальних впливів [22, с. 52–58]. Соціально-психологічний вимір професійного вибору охоплює вплив родини, освітнього простору, референтних груп, медіасередовища та соціально-економічних умов. У старшому шкільному віці особистість перебуває у фазі активної соціалізації, що посилює значущість соціальних факторів у структурі професійного рішення. У зв'язку з цим аналіз соціально-психологічних чинників вибору фаху потребує комплексного підходу, який дозволяє врахувати як індивідуальні, так і суспільні параметри розвитку.

Родинне середовище виступає одним із провідних соціально-психологічних чинників вибору професії у старшому шкільному віці. Через систему сімейних цінностей, професійних традицій та очікувань батьків формуються первинні уявлення старшокласника про престижність і доцільність тієї чи іншої діяльності. Федоренко Л. П. зазначає, що соціальні чинники професійного самовизначення включають механізми ідентифікації з батьками та опанування соціальних ролей, які можуть як стимулювати, так і обмежувати свободу вибору [35, с. 150–155]. В умовах високої значущості сімейного впливу старшокласник часто співвідносить власні професійні наміри з очікуваннями найближчого оточення. У разі збігу індивідуальних інтересів із родинними орієнтирами професійний вибір набуває більшої стійкості та впевненості. Натомість конфлікт між особистісними прагненнями і батьківськими очікуваннями може спричиняти внутрішню напруженість і невизначеність. Таким чином, сім'я виконує не лише функцію соціалізації, але й виступає простором формування професійної самоідентифікації.

Освітнє середовище закладу загальної середньої освіти також є вагомим чинником професійного вибору. Монографічні дослідження, присвячені професійному самовизначенню учнівської молоді в умовах освітнього округу, доводять, що профільне навчання розширює можливості для апробації різних

сфер діяльності та сприяє усвідомленню власних інтересів. Освітній простір забезпечує доступ до інформації про професії, організовує профорієнтаційні заходи та створює умови для формування професійних компетентностей. Браславська О. підкреслює значення активізації професійного самовизначення через інтеграцію навчальної та виховної роботи, спрямованої на розвиток усвідомленості вибору [5, с. 37–45]. Педагогічний вплив реалізується через формування позитивного ставлення до праці, розвиток відповідальності та стимулювання пізнавальної активності. Професійний вибір у такому середовищі набуває більшої обґрунтованості, оскільки спирається на систематизовані знання та досвід практичної діяльності.

Референтна група однолітків також виконує значущу соціально-психологічну функцію у процесі вибору професії. У старшому шкільному віці зростає потреба у соціальному визнанні та підтримці з боку ровесників, що впливає на формування професійних орієнтацій. Серeda О. Ю. наголошує на тому, що соціально-психологічні чинники можуть зумовлювати як конструктивний, так і деструктивний вплив на професійне самовизначення [30, с. 268–282]. Групові норми та уявлення про престижність професій здатні формувати колективні стереотипи щодо бажаних кар'єрних напрямів. У межах неформального спілкування відбувається обмін інформацією про освітні перспективи, що може посилювати або коригувати індивідуальні наміри. Соціальне порівняння з ровесниками стимулює переоцінку власних можливостей і домагань. Водночас надмірна орієнтація на групові очікування може знижувати автономність професійного рішення.

Соціально-економічні умови сучасного суспільства формують макросоціальний контекст професійного вибору. Васирик А. В., Вандоляк О. В. відзначають, що планування кар'єри молоддю в Україні залежить від стану ринку праці, рівня економічної стабільності та доступності якісної освіти [7, с. 344–354]. Уявлення про перспективність професії пов'язуються з очікуваннями матеріального добробуту та соціального статусу. Економічна нестабільність може посилювати прагматичну орієнтацію у виборі фаху,

зменшуючи роль особистісних інтересів. Дембицька Н. М. та співавтори підкреслюють, що економічне самовизначення молоді відбувається в умовах суспільних змін, що вимагає гнучкості та адаптивності [33, с. 18–25]. Старшокласник змушений враховувати не лише власні здібності, а й перспективи професійної мобільності. Соціально-економічний контекст формує систему очікувань, у межах якої здійснюється професійний вибір.

Психологічні детермінанти вибору фаху, зокрема рівень самореалізації та самоактуалізації, також мають соціально зумовлений характер. Ляшенко Р. О. доводить взаємозв'язок між розвитком професійного самовизначення та самоактуалізацією особистості, що відображає прагнення до реалізації власного потенціалу [17, с. 83–88]. Професійний вибір у старшому шкільному віці набуває особистісного смислу тоді, коли він сприймається як шлях до самореалізації. Чечко І. І. зазначає, що професійне самовизначення виступає передумовою успішної професійної самореалізації та кар'єрного розвитку [37]. Усвідомлення зв'язку між сьогодишнім вибором і майбутньою професійною долею підвищує рівень відповідальності старшокласника. Формування ціннісного ставлення до майбутньої професії, на що звертає увагу Шолох О. А., сприяє зміцненню мотиваційної основи вибору [41, с. 225–230]. Соціально-психологічні чинники, таким чином, утворюють складну систему взаємодії внутрішніх і зовнішніх детермінант, що визначають якість професійного рішення.

Одним із провідних чинників вибору фаху виступає ціннісно-мотиваційна сфера особистості. Шолох О. А. зазначає, що ціннісне ставлення до майбутньої професії визначає глибину внутрішньої залученості старшокласника у процес професійного самовизначення [41, с. 225–230]. Формування професійних орієнтацій відбувається на основі усвідомлення соціальної значущості діяльності та її відповідності власним життєвим ідеалам. Старшокласник співвідносить майбутню професію із уявленнями про успіх, престиж, матеріальну стабільність та можливість самореалізації. Професійний вибір стає психологічно обґрунтованим тоді, коли він

інтегрується у систему особистісних смислів. Внутрішня мотивація підтримує стійкість намірів і зменшує ризик ситуативних змін рішення. Ціннісно-мотиваційний компонент забезпечує цілісність професійної спрямованості та визначає рівень відповідальності за прийняте рішення.

Значну роль у виборі фаху відіграє рівень розвитку самооцінки та професійних домагань. Піддячий М. І. підкреслює, що формування компетентностей старшокласників пов'язане з розвитком здатності адекватно оцінювати власні можливості та перспективи професійної реалізації [26, с. 69–72]. Самооцінка виступає регулятором професійного вибору, оскільки визначає відповідність між рівнем домагань і реальними ресурсами особистості. Завищені або занижені професійні очікування можуть призводити до внутрішніх конфліктів і нестійкості професійних намірів. Адекватність самооцінки сприяє формуванню реалістичної життєвої перспективи та підвищує впевненість у власному рішенні. Вибір професії у старшому шкільному віці нерідко супроводжується сумнівами, що відображають процес переоцінки власних здібностей. Рефлексивний аналіз досягнень і труднощів дозволяє коригувати професійні плани відповідно до індивідуальних можливостей.

Соціальна ідентичність та потреба у визнанні також виступають суттєвими чинниками професійного вибору. Чечко І. І. розглядає професійне самовизначення як передумову успішної професійної самореалізації та кар'єрного розвитку, що передбачає прийняття майбутньої соціальної ролі [36]. Старшокласник прагне зайняти певне місце у соціальній структурі, а професія виступає засобом досягнення цього статусу. Соціальні уявлення про престиж і перспективність професій впливають на формування ідентифікаційних орієнтирів. Потреба у схваленні з боку значущого оточення може стимулювати вибір фаху, що відповідає суспільним очікуванням. Водночас надмірна орієнтація на зовнішню оцінку здатна обмежувати автономність рішення. Гармонійне поєднання особистісних інтересів і соціального визнання сприяє стабільності професійного наміру.

Адаптаційний потенціал особистості визначає здатність старшокласника реагувати на соціальні зміни та коригувати професійні плани відповідно до нових умов. Литвиненко О. Д. підкреслює значення розвитку адаптаційних можливостей молоді в контексті сучасних соціальних трансформацій [15, с. 112–118]. Професійний вибір відбувається в умовах динамічного ринку праці, що потребує гнучкості мислення та готовності до професійної мобільності. Старшокласник із високим рівнем адаптаційного потенціалу здатен більш усвідомлено оцінювати ризики й перспективи професійної діяльності. Психологічна готовність до змін забезпечує стійкість у процесі професійного становлення. Соціально-психологічні чинники, пов'язані з адаптивністю, формують здатність до стратегічного планування кар'єри.

Когнітивний компонент професійного вибору пов'язаний із рівнем поінформованості про світ професій та освітні можливості. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. відзначають, що аналіз факторів вибору майбутньої професії виявляє значущість доступу до достовірної інформації про зміст діяльності та умови праці [16, с. 125–128]. Наявність систематизованих знань зменшує невизначеність і підвищує впевненість у прийнятому рішенні. Когнітивна зрілість сприяє критичному осмисленню стереотипів щодо престижності окремих професій. Старшокласник, який володіє розвиненими аналітичними здібностями, здатен зіставляти власні інтереси з об'єктивними вимогами професійної діяльності. Інтелектуальна активність виступає важливою умовою усвідомленого професійного вибору.

Таким чином, соціально-психологічні чинники вибору фаху у старшому шкільному віці утворюють цілісну систему, у якій поєднуються ціннісні орієнтації, самооцінка, соціальна ідентичність, адаптаційний потенціал та когнітивна поінформованість. Їх взаємодія визначає рівень усвідомленості та стійкості професійного рішення. Вибір фаху набуває особистісного значення тоді, коли зовнішні соціальні впливи інтегруються у внутрішню структуру мотивації та самосвідомості старшокласника. Саме така інтеграція забезпечує

перехід від ситуативного інтересу до сформованої професійної спрямованості, що стає основою подальшого професійного становлення.

1.3. Значення усвідомленого вибору фаху в старшому шкільному віці

Проблема усвідомленого вибору фаху в старшому шкільному віці набуває особливої актуальності в умовах суспільної трансформації, динамічних змін ринку праці та зростання вимог до професійної мобільності молоді. Старшокласник опиняється в ситуації необхідності прийняття стратегічного рішення, яке визначатиме його подальшу освітню траєкторію, соціальний статус і можливості самореалізації. Усвідомленість вибору передбачає не лише обізнаність щодо змісту професійної діяльності, а й глибоке внутрішнє прийняття обраного напрямку як значущого для власного життя. Професійне самовизначення, за О. В. Вітковською, є процесом інтеграції особистісних смислів із соціальними вимогами професійного середовища [8, с. 24–31]. Така інтеграція забезпечує узгодженість між внутрішніми прагненнями та зовнішніми умовами реалізації професійних планів. Усвідомлений вибір виступає показником сформованості суб'єктної позиції старшокласника. Рішення щодо майбутньої професії набуває характеру особистісно значущого акту, що відображає рівень психологічної зрілості.

Усвідомлений професійний вибір має визначальний вплив на формування життєвої перспективи та стратегічного мислення. Жиліна Н. підкреслює, що професійне самовизначення старшокласників проходить певні етапи, які передбачають поступовий перехід від загального інтересу до стійкого професійного наміру [13, с. 189–192]. Усвідомлення власних професійних орієнтирів сприяє структуруванню життєвих планів і формуванню довгострокових цілей. Старшокласник починає співвідносити поточну навчальну діяльність із майбутніми кар'єрними перспективами, що

підвищує рівень відповідальності та організованості. Професійна визначеність зменшує невизначеність майбутнього та формує відчуття контролю над власним життям. Андрухів О. наголошує на необхідності стратегічного підходу до професійного самовизначення, який передбачає активну участь самого учня у побудові професійної траєкторії [1, с. 128–135]. Усвідомлений вибір сприяє розвитку цілеспрямованості та внутрішньої мотивації досягнення.

Значення усвідомленого вибору фаху розкривається також через його вплив на розвиток самооцінки та самоствавлення. Сокоть О., Гаврилькевич В. доводять, що адекватна самооцінка є важливою умовою професійного самовизначення, оскільки дозволяє співвіднести власні здібності з вимогами обраної діяльності [31, с. 147–154]. Усвідомлений вибір передбачає рефлексивний аналіз власних можливостей і обмежень, що знижує ризик фрустрації у майбутньому. Калюжна І., Москальова А. С. зазначають, що рівень сформованості самооцінки безпосередньо впливає на стабільність професійних намірів старшокласників [14, с. 127–131]. У процесі усвідомленого вибору відбувається узгодження рівня домагань із реальними ресурсами особистості. Професійна перспектива набуває більшої чіткості, що позитивно позначається на емоційному стані та впевненості у власних силах. Таким чином, усвідомленість вибору виконує регулятивну функцію у структурі самосвідомості.

Професійне рішення, прийняте на основі глибокого осмислення, виступає чинником особистісного зростання. Шевченко А. М. обґрунтовує взаємозв'язок між професійним самовизначенням і розвитком особистісного потенціалу старшокласників [40, с. 182–192]. Усвідомлений вибір стимулює розвиток відповідальності, самодисципліни та наполегливості. Старшокласник починає розглядати власну діяльність як частину майбутнього професійного шляху, що підвищує значущість освітніх досягнень. Професійна спрямованість стає інтегративною характеристикою особистості, яка визначає її поведінкові стратегії. Ляшенко Р. О. підкреслює зв'язок між розвитком

професійного самовизначення та самоактуалізацією, що свідчить про особистісну значущість професійного вибору [17, с. 83–88]. Усвідомлений вибір фаху сприяє формуванню внутрішньої цілісності та гармонізації мотиваційної сфери.

Соціальна значущість усвідомленого вибору проявляється у його впливі на подальшу професійну соціалізацію. Чечко І. І. розглядає професійне самовизначення як передумову успішної самореалізації та кар'єрного розвитку [36]. Рішення, прийняте без достатнього рівня усвідомлення, може призводити до зміни професійного напрямку, втрати мотивації або професійних криз. Усвідомленість забезпечує внутрішню стійкість і сприяє формуванню професійної ідентичності. Поліщук О. Р. підкреслює, що підготовка старшокласників до вступу до закладів вищої освіти має враховувати соціально-психологічний аспект прийняття рішення [27, с. 118–124]. Осмислений вибір зменшує рівень тривожності, пов'язаної з невизначеністю майбутнього. Старшокласник відчуває власну причетність до процесу побудови життєвого шляху.

Усвідомлений вибір фаху має профілактичне значення щодо виникнення емоційного напруження та професійної дезорієнтації. Варнавська І. В. вказує на труднощі професійного самовизначення підлітків, які зумовлені недостатнім рівнем сформованості внутрішньої позиції та браком інформації [6]. Середа О. Ю. пов'язує емоційне вигорання старшокласників із підвищеним рівнем невизначеності та стресу [30, с. 274–283]. Чіткість професійних орієнтирів знижує психологічну напругу та формує позитивний образ майбутнього. Усвідомленість вибору сприяє формуванню психологічної стійкості в період переходу до дорослого життя. Рефлексивний підхід до прийняття рішення мінімізує ризики імпульсивного вибору.

Значення усвідомленого вибору фаху проявляється також у формуванні компетентнісної готовності до професійної діяльності. Піддячий М. І. наголошує, що вибір професії пов'язаний із розвитком ключових компетентностей, які визначають успішність подальшого навчання та

професійного становлення [26, с. 69–72; 24, с. 315–319]. Усвідомлене рішення мотивує старшокласника до цілеспрямованого формування професійно значущих знань і навичок. Гуцан Л. А. підкреслює значення профільного навчання як засобу конкретизації професійних намірів [10, с. 338–342]. Осмислений вибір сприяє формуванню ціннісного ставлення до праці та усвідомлення її соціальної ролі. Професійна визначеність є підґрунтям продуктивної освітньої діяльності.

Отже, усвідомлений вибір фаху в старшому шкільному віці має системоутворююче значення для особистісного та професійного розвитку. Він забезпечує внутрішню узгодженість між цінностями, здібностями та соціальними очікуваннями, сприяє формуванню професійної ідентичності та підвищує психологічну стійкість молодшої людини. Усвідомленість рішення визначає якість подальшої професійної соціалізації та рівень задоволеності майбутньою діяльністю. Формування умов для глибокого й рефлексивного професійного вибору є одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти, орієнтованої на розвиток автономної, відповідальної та соціально зрілої особистості.

Висновки до розділу 1

Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці засвідчив, що професійне самовизначення є складним інтегративним процесом, який охоплює когнітивні, мотиваційні, емоційно-ціннісні та рефлексивні компоненти особистості. У старшому шкільному віці відбувається інтенсивне формування самосвідомості, професійної ідентичності та життєвої перспективи, що зумовлює підвищену значущість вибору майбутнього фаху. Професійне самовизначення виступає не як одноразовий акт прийняття рішення, а як поетапний процес узгодження індивідуальних можливостей, інтересів і домагань із вимогами соціального середовища та ринку праці. У межах цього

процесу формується суб'єктна позиція старшокласника, здатність до рефлексивного аналізу власного потенціалу та відповідального планування майбутнього.

З'ясовано, що соціально-психологічні чинники вибору фаху мають багаторівневий характер і охоплюють як макросоціальні умови (соціально-економічна ситуація, престиж професій, освітня політика), так і мікросоціальні впливи (родина, освітнє середовище, референтна група однолітків). Внутрішні психологічні детермінанти – самооцінка, рівень професійних домагань, ціннісні орієнтації, мотиваційна спрямованість, адаптаційний потенціал – визначають міру інтеріоризації зовнішніх впливів та їх трансформацію у стійкі професійні наміри. Вибір фаху у старшому шкільному віці формується у взаємодії особистісних ресурсів і соціального контексту, що зумовлює необхідність комплексного підходу до його дослідження.

Обґрунтовано, що усвідомлений вибір професії має принципове значення для подальшого особистісного та професійного розвитку старшокласника. Усвідомленість професійного рішення забезпечує внутрішню узгодженість між цінностями, здібностями та життєвими цілями, сприяє формуванню професійної ідентичності та знижує ризик майбутньої професійної дезадаптації. Осмислений вибір підвищує навчальну мотивацію, активізує процес самоактуалізації та сприяє розвитку відповідальності за власну життєву траєкторію. Отже, створення психолого-педагогічних умов для формування усвідомленого професійного вибору виступає одним із ключових завдань сучасної системи освіти та професійної орієнтації.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє визначити методологічну основу подальшого емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці та окреслити напрями практичної роботи психолога з формування професійної визначеності старшокласників.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ФАХУ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Організація емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшому шкільному віці ґрунтується на необхідності поглибленого аналізу внутрішніх і зовнішніх детермінант професійного самовизначення особистості на етапі завершення шкільного навчання. Старший шкільний вік характеризується інтенсивним розвитком самосвідомості, формуванням життєвих планів, ціннісних орієнтацій та уявлень про майбутнє, що обумовлює особливу актуальність дослідження механізмів прийняття професійного рішення. Професійний вибір у цей період постає як складний інтегративний процес, у якому поєднуються когнітивні, емоційно-вольові та соціальні компоненти, що взаємодіють між собою та визначають подальшу траєкторію особистісного розвитку. Наукове осмислення даного феномену потребує використання валідних психодіагностичних інструментів та комплексного підходу до інтерпретації отриманих результатів. У зв'язку з цим організація дослідження передбачала поєднання стандартизованих методик та авторського інструментарію, що дозволяє охопити широкий спектр соціально-психологічних характеристик старшокласників. Особлива увага приділялася забезпеченню наукової обґрунтованості, логічної послідовності та методичної цілісності дослідницького процесу.

Метою емпіричного дослідження визначено виявлення особливостей прояву соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників та оцінювання рівня сформованості їх професійних установок. Відповідно до поставленої мети сформульовано гіпотезу, згідно з якою рівень сформованості професійного самовизначення старшокласників обумовлюється взаємодією психологічних характеристик особистості (самооцінка, впевненість, рівень

рішучості) та соціальних впливів (думка батьків, оточення, освітнє середовище), причому вищий рівень усвідомленості вибору пов'язаний із більшою автономністю та раціональністю у прийнятті професійних рішень. Передбачалося, що недостатня сформованість професійних установок супроводжується підвищеною залежністю від зовнішніх впливів і невизначеністю професійних намірів, що потребує цілеспрямованої психологічної підтримки.

Організація дослідження здійснювалася у кілька взаємопов'язаних етапів (див. табл. 2.1), кожен із яких мав власне змістове наповнення та логіку реалізації, що забезпечувало послідовність і системність отримання емпіричних даних. На підготовчому етапі здійснювався аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, уточнення категоріального апарату, визначення мети, гіпотези, добір психодіагностичного інструментарію та розробка авторської анкети. Основний етап передбачав безпосереднє проведення емпіричного дослідження серед старшокласників, збір первинних даних, а також первинну обробку результатів. Аналітико-узагальнювальний етап включав систематизацію отриманих результатів, їх інтерпретацію, формулювання узагальнень та підготовку рекомендацій, а також розробку та апробацію корекційно-розвивальної програми, спрямованої на підвищення рівня усвідомленості професійного вибору.

Таблиця 2.1

Етапи емпіричного дослідження

<i>Етап дослідження</i>	<i>Зміст етапу</i>
Підготовчий етап	Аналіз наукових джерел, визначення мети та гіпотези дослідження, добір методик, розробка анкети
Основний етап	Проведення діагностики, анкетування респондентів, збір емпіричних даних
Аналітико-узагальнювальний етап	Обробка результатів, їх інтерпретація, розробка рекомендацій та апробація програми

Методичне забезпечення дослідження передбачало використання стандартизованої психодіагностичної методики та авторської анкети, що у поєднанні дозволило здійснити комплексну оцінку досліджуваного явища. Як основний стандартизований інструмент застосовано методику «Шкала зрілості професійних установок» Дж. Крайтса (див. дод. А), спрямовану на визначення рівня сформованості професійних установок особистості. Використання цієї методики дозволяє оцінити такі параметри, як нерішучість у професійному виборі, раціональність прийняття рішень, оптимістичне ставлення до професійного майбутнього, рівень самооцінки та ступінь залежності від соціального оточення. До переваг методики належить її стандартизованість, наявність чіткої структури, можливість кількісної обробки результатів та комплексний характер оцінювання. Водночас обмеженням можна вважати певну узагальненість отриманих показників та залежність результатів від рівня рефлексивності респондентів.

Додатковим інструментом виступила авторська анкета (див. дод. Б), розроблена з урахуванням специфіки теми дослідження та спрямована на виявлення соціальних, психологічних і мотиваційних чинників професійного вибору. Анкетування дозволяє отримати емпіричні дані щодо рівня визначеності професійного вибору, впливу найближчого соціального оточення, особливостей самооцінки, інформованості про професії та мотиваційних орієнтацій старшокласників. Перевагою авторської анкети є її адаптованість до дослідницьких завдань, можливість варіювання змісту запитань та отримання більш деталізованої інформації. До недоліків належить відсутність стандартизації та необхідність інтерпретації результатів із урахуванням контексту дослідження.

Базою проведення емпіричного дослідження визначено Рожищенський ліцей №1, що забезпечило доступ до цільової вибірки та можливість організації дослідницького процесу в умовах освітнього середовища. У дослідженні взяли участь 40 учнів старшого шкільного віку (10–11 класи), що відповідає віковому періоду активного професійного самовизначення.

Формування вибірки здійснювалося з урахуванням принципів добровільності та доступності, що сприяло отриманню репрезентативних даних у межах поставлених завдань.

Процедура дослідження передбачала дотримання етичних норм проведення психологічних досліджень. Анкетування здійснювалося на умовах повної анонімності, респондентам було гарантовано конфіденційність отриманої інформації, а участь у дослідженні мала добровільний характер. Перед початком роботи учасникам надавалися чіткі інструкції щодо виконання завдань, забезпечувалися однакові умови проходження методик, що сприяло підвищенню достовірності результатів. Отримані дані використовувалися виключно в наукових цілях, що відповідає принципам академічної доброчесності та професійної етики психолога.

Загальна логіка організації емпіричного дослідження забезпечує комплексне вивчення соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників, поєднуючи стандартизовані методи діагностики та авторські інструменти збору інформації, що створює підґрунтя для подальшого аналізу результатів і розробки практичних рекомендацій щодо оптимізації процесу професійного самовизначення.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Аналіз результатів емпіричного дослідження спрямований на виявлення особливостей прояву соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників та оцінювання рівня сформованості їх професійних установок. Узагальнення отриманих даних дозволяє простежити взаємозв'язок між психологічними характеристиками особистості та впливом соціального середовища у процесі професійного самовизначення. Обробка результатів здійснювалася з використанням кількісного та якісного аналізу, що забезпечує цілісне розуміння досліджуваного явища. Отримані показники слугують підґрунтям для подальшої інтерпретації та визначення напрямів

психологічної підтримки старшокласників у процесі вибору майбутньої професії.

Узагальнені результати, отримані за методикою Дж. Крайтса представлені на рис. 2.1.

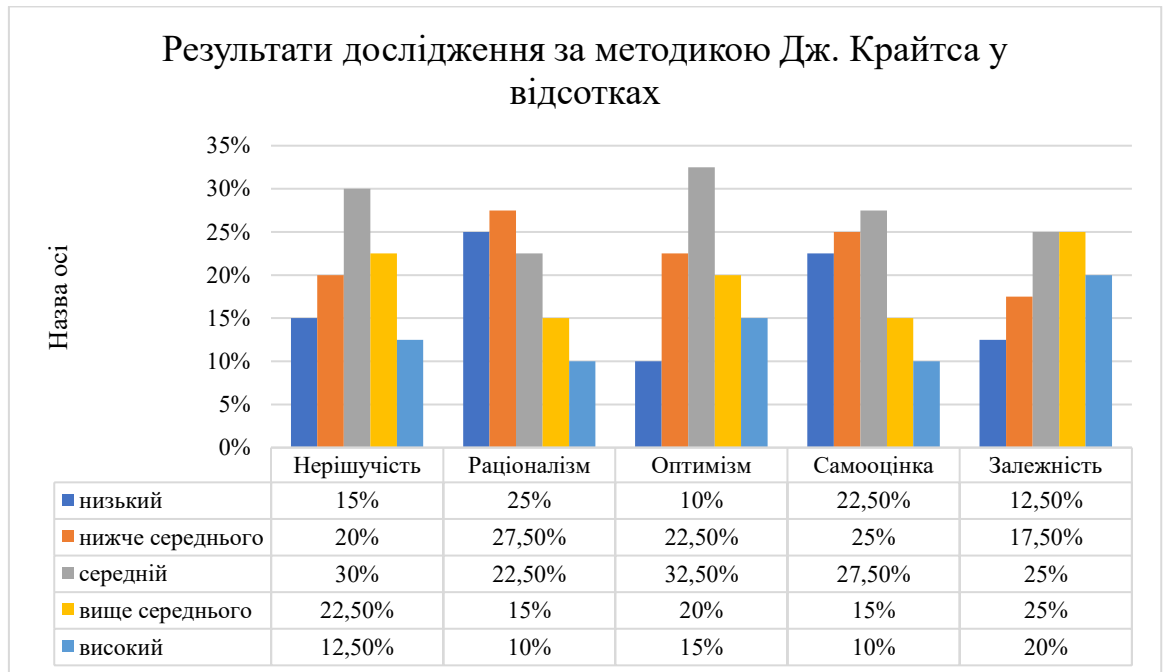

Рис. 2.1. Результати дослідження за методикою Дж. Крайтса, %

Як засвідчують дані рис. 2.1, розподіл показників за шкалою нерішучості професійного вибору характеризується домінуванням середнього рівня (30%) у поєднанні з відчутною часткою респондентів із показниками вище середнього (22,5%) та високого рівня (12,5%). Сукупна частка старшокласників із підвищеною нерішучістю складає 35%, що відображає наявність труднощів у прийнятті професійних рішень та недостатню сформованість чітких орієнтирів щодо майбутньої діяльності. Показники нижче середнього (20%) та низького рівня (15%) представлені меншою мірою, що свідчить про обмежену кількість учнів, які демонструють впевненість у власному виборі. Подібна тенденція може бути зумовлена як віковими особливостями старшокласників, так і недостатнім рівнем поінформованості про світ професій, що ускладнює процес усвідомленого самовизначення.

Психологічна незрілість у сфері професійного вибору також пов'язана з відсутністю досвіду прийняття життєво важливих рішень, що посилює сумніви та внутрішню невпевненість. Водночас вплив соціального середовища, зокрема очікувань батьків та освітнього контексту, може сприяти формуванню суперечливих уявлень про майбутню професію, що додатково ускладнює процес вибору.

Результати за шкалою раціоналізму професійного вибору демонструють переважання низького (25%) та нижчого за середній (27,5%) рівнів, що у сукупності становить 52,5% вибірки. Такий розподіл вказує на недостатню сформованість здатності до логічного аналізу альтернатив, планування та усвідомленого підходу до вибору професії. Частка респондентів із середнім рівнем складає 22,5%, тоді як показники вище середнього (15%) та високого рівня (10%) представлені значно меншою мірою. Виявлена тенденція може бути пов'язана з обмеженим досвідом старшокласників у сфері професійного орієнтування, а також недостатньою сформованістю навичок критичного мислення та самостійного прийняття рішень. Переважання імпульсивних або ситуативних рішень часто обумовлюється емоційною нестабільністю, характерною для юнацького віку, а також впливом зовнішніх чинників, зокрема інформаційного середовища та соціальних очікувань. Відсутність чіткої системи профорієнтаційної роботи у шкільному середовищі також може обмежувати можливості формування раціонального підходу до професійного вибору.

Аналіз шкали оптимізму щодо професійного майбутнього свідчить про домінування середнього рівня (32,5%), що поєднується з показниками вище середнього (20%) та високого рівня (15%), які разом складають 35%. Частка респондентів із нижчим за середній рівнем становить 22,5%, тоді як низький рівень виявлено лише у 10% опитаних. Подібний розподіл відображає наявність у більшості старшокласників позитивного ставлення до майбутнього професійного життя, що є характерною рисою юнацького віку. Водночас підвищені показники оптимізму можуть супроводжуватися тенденцією до

ідеалізації майбутньої професійної діяльності, що не завжди відповідає реальним умовам ринку праці. Формування таких уявлень значною мірою зумовлюється впливом соціального середовища, зокрема інформаційного простору, де професії часто подаються у спрощеному або привабливому вигляді. Недостатня обізнаність про реальні вимоги професійної діяльності може призводити до формування завищених очікувань, що у подальшому може викликати розчарування та корекцію професійних планів.

Розподіл показників за шкалою самооцінки характеризується значною часткою низького (22,5%) та нижчого за середній (25%) рівнів, що у сукупності становить 47,5% вибірки. Середній рівень представлений у 27,5% респондентів, тоді як показники вище середнього (15%) та високого рівня (10%) виявлено у меншій частини старшокласників. Така тенденція свідчить про недостатню впевненість учнів у власних здібностях та можливостях, що може суттєво впливати на процес професійного самовизначення. Формування заниженої самооцінки може бути пов'язане як із особливостями особистісного розвитку у підлітковому віці, так і з впливом соціального середовища, включаючи оцінювальну діяльність у навчальному процесі та порівняння себе з іншими. Невпевненість у власних можливостях обмежує здатність старшокласників до активного планування майбутнього та знижує рівень їх професійних домагань. Водночас середній рівень самооцінки у значній частини респондентів свідчить про наявність потенціалу для подальшого розвитку впевненості у собі за умов відповідної психологічної підтримки.

Результати за шкалою залежності у професійному виборі демонструють досить виражену орієнтацію старшокласників на зовнішні впливи. Частка респондентів із показниками вище середнього становить 25%, а високого рівня – 20%, що у сукупності складає 45% вибірки. Середній рівень виявлений у 25% учнів, тоді як нижче середнього – у 17,5%, а низький рівень – лише у 12,5% респондентів. Подібний розподіл свідчить про значну залежність професійного вибору від думки батьків, педагогів та інших значущих осіб. Соціально-психологічна незрілість у сфері самостійного прийняття рішень

обумовлює схильність до орієнтації на зовнішні авторитети, що є типовим для юнацького віку. Водночас надмірна залежність може перешкоджати формуванню індивідуальної професійної позиції та обмежувати можливості самореалізації. Вплив сім'ї та освітнього середовища відіграє важливу роль у формуванні професійних намірів, проте відсутність балансу між підтримкою та автономією може призводити до формування зовнішньо детермінованого вибору.

Узагальнення результатів, представлених у відсотковому співвідношенні, дозволяє виявити загальну тенденцію недостатньої сформованості професійних установок у значної частини старшокласників. Поєднання підвищеної нерішучості (35%), низького рівня раціоналізму (52,5%), знижених показників самооцінки (47,5%) та високого рівня залежності (45%) свідчить про складність процесу професійного самовизначення в умовах сучасного соціального середовища. Виявлені особливості обумовлюють необхідність цілеспрямованого психологічного впливу, спрямованого на розвиток автономності, підвищення впевненості у власних можливостях та формування усвідомленого ставлення до вибору майбутньої професії.

Результати у кількісному вимірі подано в табл. 2.2, що дозволяє деталізувати розподіл респондентів за рівнями сформованості професійних установок та створює підґрунтя для подальшого аналізу соціально-психологічних чинників за допомогою авторської анкети.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження за методикою Дж. Крайтса у кількості осіб

<i>Шкала</i>	<i>Низький</i>	<i>Нижче середнього</i>	<i>Середній</i>	<i>Вище середнього</i>	<i>Високий</i>
Нерішучість	6	8	12	9	5
Раціоналізм	10	11	9	6	4
Оптимізм	4	9	13	8	6
Самооцінка	9	10	11	6	4
Залежність	5	7	10	10	8

З метою більш глибокого вивчення впливу соціального оточення, мотиваційних орієнтацій та особливостей професійного вибору було використано авторську анкету, яка дозволяє доповнити результати стандартизованої методики та забезпечити комплексний аналіз досліджуваного явища.

Результати авторського анкетування, спрямованого на виявлення соціально-психологічних чинників вибору фаху старшокласниками, відображають специфіку поєднання індивідуально-психологічних характеристик та впливу соціального середовища на процес професійного самовизначення. Кількісні показники, подані в табл. 2.3, дозволяють простежити структуру мотиваційних орієнтацій, рівень визначеності професійних намірів, ступінь залежності від значущого оточення, а також характерні особливості когнітивної та емоційної складових професійного вибору. Узагальнення отриманих даних здійснене шляхом аналізу розподілу відповідей у відсотковому співвідношенні, що забезпечує можливість виявлення домінуючих тенденцій у досліджуваній вибірці та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими показниками.

Таблиця 2.3.

Результати авторського анкетування старшокласників

<i>№</i>	<i>Питання / Варіант відповіді</i>	<i>Кількість (осіб)</i>	<i>%</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
4. Визначеність вибору професії	так	7	17,5%
	скоріше так	11	27,5%
	важко сказати	8	20%
	скоріше ні	7	17,5%
	ні	7	17,5%
5. Впевненість у виборі	повністю впевнений(а)	5	12,5%
	скоріше впевнений(а)	12	30%
	частково впевнений(а)	14	35%
	не впевнений(а)	9	22,5%
6. Чи планують змінити вибір	так	15	37,5%
	ні	11	27,5%
	не знаю	14	35%
7. Основний вплив	батьки	13	32,5%
	друзі	7	17,5%
	вчителі	4	10%

Продовження табл. 2.3.

1	2	3	4
	соцмережі	6	15%
	власне рішення	10	25%
8. Врахування думки батьків	повністю	12	30%
	частково	16	40%
	майже не	7	17,5%
	не враховую	5	12,5%
9. Важливість підтримки	дуже важлива	17	42,5%
	важлива	13	32,5%
	не дуже	6	15%
	не важлива	4	10%
10. Що впливає на вибір	інтерес	11	27,5%
	зарплата	12	30%
	престиж	5	12,5%
	самореалізація	7	17,5%
	стабільність	5	12,5%
11. Впевненість у здібностях	повністю впевнений(а)	6	15%
	скоріше впевнений(а)	11	27,5%
	частково	13	32,5%
	не впевнений(а)	10	25%
12. Обізнаність про професію	добре знаю	5	12,5%
	частково знаю	15	37,5%
	мало знаю	12	30%
	не знаю	8	20%
13. Сумніви у виборі	часто	14	35%
	іноді	14	35%
	рідко	7	17,5%
	ніколи	5	12,5%
14. Основна причина вибору	інтерес	10	25%
	матеріальна вигода	13	32,5%
	престиж	5	12,5%
	вплив батьків	7	17,5%
	випадковість	5	12,5%
15. Готовність докладати зусиль	так	14	35%
	скоріше так	12	30%
	не впевнений(а)	8	20%
	ні	6	15%

Аналіз відповідей на питання щодо визначеності професійного вибору демонструє, що лише 17,5% респондентів однозначно визначилися з майбутньою професією, тоді як 27,5% схиляються до позитивної відповіді, проте не мають повної впевненості. Частка учнів, які перебувають у стані невизначеності, складає 20%, а ще 35% респондентів (17,5% – «скоріше ні» та

17,5% – «ні») фактично не здійснили професійного вибору. Подібний розподіл відображає характерну для старшого шкільного віку ситуацію пролонгованого самовизначення, коли формування професійних намірів супроводжується сумнівами, нестійкістю рішень і недостатньою конкретизацією життєвих планів. Значна частка невизначених відповідей може бути зумовлена як недостатньою поінформованістю про світ професій, так і суперечливими вимогами соціального середовища, що ускладнює процес вибору.

Рівень впевненості у власному професійному виборі також характеризується переважанням проміжних показників: 35% респондентів оцінюють свою впевненість як часткову, 30% – як скоріше впевнену, тоді як повну впевненість демонструють лише 12,5% учнів. Частка тих, хто відчуває не впевненість, складає 22,5%. Подібна структура відповідей вказує на недостатню сформованість внутрішньої позиції щодо майбутньої професійної діяльності та відображає нестійкість професійних намірів. Психологічною передумовою такого стану може виступати поєднання низької самооцінки, обмеженого досвіду самостійного прийняття рішень і високої залежності від зовнішніх оцінок. Наявність значної частки респондентів, які планують змінити свій вибір (37,5%) або не можуть визначитися щодо його стабільності (35%), додатково підтверджує гіпотезу про незавершеність процесу професійного самовизначення у більшості старшокласників.

Аналіз соціальних чинників виявляє суттєвий вплив найближчого оточення на формування професійних намірів. Найбільшу частку відповідей отримали батьки (32,5%), тоді як власне рішення обрали лише 25% респондентів, що вказує на недостатній рівень автономності у прийнятті рішень. Вплив друзів (17,5%) та соціальних мереж (15%) також відіграє помітну роль, що відображає сучасні тенденції соціалізації молоді в умовах інформаційного суспільства. Водночас лише 10% респондентів зазначили значущість впливу вчителів, що може свідчити про недостатню ефективність профорієнтаційної роботи в освітньому середовищі. Високий рівень орієнтації на думку батьків підтверджується і відповідями на наступне питання: 30%

повністю враховують позицію батьків, а 40% – частково, що у сукупності складає 70% вибірки. Така залежність може бути зумовлена як культурними особливостями сімейного виховання, так і прагненням уникнути відповідальності за власний вибір.

Оцінювання значущості соціальної підтримки демонструє її високу роль у процесі професійного самовизначення: 42,5% респондентів вважають її дуже важливою, ще 32,5% – важливою. Отже, 75% старшокласників орієнтуються на підтримку оточення, що відображає потребу у зовнішньому підтвердженні правильності власних рішень. Подібна тенденція може бути пов'язана з недостатньою сформованістю внутрішніх регуляторів поведінки та прагненням до соціального схвалення, що є характерним для юнацького віку. Залежність від соціальної підтримки у поєднанні з невисоким рівнем автономності створює передумови для формування зовнішньо детермінованого професійного вибору.

Аналіз психологічних чинників свідчить про неоднорідність мотиваційної структури професійного вибору. Найбільш поширеними мотивами виступають матеріальна вигода (30%) та інтерес до діяльності (27,5%), що відображає поєднання прагматичних і особистісно орієнтованих установок. Частка респондентів, орієнтованих на самореалізацію (17,5%) і престиж (12,5%), є меншою, що може свідчити про недостатню сформованість внутрішньої мотивації та ціннісного ставлення до професійної діяльності. Показники впевненості у власних здібностях також мають переважно середній характер: 32,5% оцінюють її як часткову, 27,5% – як скоріше достатню, тоді як 25% респондентів відчують невпевненість. Така ситуація може бути пов'язана з недостатнім рівнем самопізнання та відсутністю досвіду успішної діяльності у професійно значущих сферах.

Рівень обізнаності про обрану професію залишається недостатнім: лише 12,5% респондентів добре орієнтуються у вимогах професійної діяльності, тоді як 37,5% мають часткові знання, а 50% (30% – «мало знаю», 20% – «не знаю») фактично не володіють необхідною інформацією. Подібна тенденція

пояснюється обмеженим доступом до системної профорієнтаційної інформації, а також недостатньою інтеграцією теоретичних знань і практичного досвіду у навчальному процесі. Відсутність адекватного уявлення про зміст професійної діяльності ускладнює процес усвідомленого вибору та сприяє формуванню поверхневих або стереотипних уявлень.

Частота сумнівів у професійному виборі також підтверджує нестійкість професійних намірів: 35% респондентів часто сумніваються, ще 35% – іноді, що у сукупності становить 70% вибірки. Лише 30% учнів демонструють відносну стабільність у прийнятті рішень (17,5% – рідко, 12,5% – ніколи). Такий розподіл пов'язаний із поєднанням внутрішніх і зовнішніх чинників, включаючи недостатню впевненість у собі, вплив соціального оточення та відсутність чітких критеріїв вибору. Високий рівень сумнівів може розглядатися як індикатор незавершеності процесу професійного самовизначення та потреби у психологічному супроводі.

Аналіз мотиваційних чинників показує, що поряд із внутрішніми мотивами значну роль відіграють зовнішні стимули: матеріальна вигода обрана 32,5% респондентів, тоді як вплив батьків становить 17,5%. Частка випадкового вибору (12,5%) також вказує на наявність ситуативних рішень, що не ґрунтуються на глибокому аналізі власних можливостей і потреб. Готовність докладати зусиль для досягнення професійної мети демонструє переважно позитивну тенденцію: 35% респондентів відповіли «так», 30% – «скоріше так», однак 20% не впевнені у своїй готовності, а 15% заперечують її. Подібний розподіл може бути пов'язаний із недостатньою сформованістю довгострокових цілей та низьким рівнем саморегуляції.

З метою більш глибокого аналізу отриманих результатів було здійснено співставлення показників стандартизованої методики Дж. Крайтса та результатів авторського анкетування. Узагальнені дані подано в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Співставлення результатів методики Дж. Крайтса та авторського
анкетування

Показники методики Дж. Крайтса	Результати авторської анкети	Виявлений взаємозв'язок
Високий рівень нерішучості професійного вибору (35%)	70% респондентів часто або періодично сумніваються у виборі професії	Невизначеність професійних намірів супроводжується труднощами прийняття рішень та нестійкістю професійного вибору
Низький та нижчий за середній рівні раціоналізму (52,5%)	50% учнів мають недостатню обізнаність про професію	Недостатній рівень професійної поінформованості ускладнює усвідомлений і раціональний вибір
Високий та вище середнього рівні оптимізму (35%)	65% респондентів готові докладати зусиль для досягнення професійної мети	Позитивне ставлення до професійного майбутнього поєднується з мотивацією до професійної реалізації
Низький та нижчий за середній рівні самооцінки (47,5%)	57,5% респондентів частково впевнені або не впевнені у власних здібностях	Невпевненість у собі негативно впливає на професійне самовизначення
Високий рівень залежності у професійному виборі (45%)	70% старшокласників враховують думку батьків при виборі професії	Професійний вибір значною мірою залежить від соціального оточення та зовнішньої підтримки

Результати співставлення підтверджують взаємозв'язок між рівнем сформованості професійних установок та соціально-психологічними чинниками професійного вибору старшокласників. Отримані дані засвідчують комплексний характер труднощів професійного самовизначення та необхідність цілеспрямованого психологічного супроводу.

Системний аналіз отриманих результатів дозволяє констатувати, що професійний вибір старшокласників характеризується поєднанням недостатньої визначеності, середнього рівня впевненості, значної залежності від соціального оточення та обмеженої поінформованості про професійну діяльність. Виявлені особливості відображають складність процесу професійного самовизначення в умовах сучасного соціального середовища та обумовлюють необхідність цілеспрямованої психологічної роботи, спрямованої на розвиток автономності, формування адекватної самооцінки та підвищення рівня усвідомленості професійного вибору.

Висновки до розділу 2

У межах емпіричного дослідження було здійснено комплексний аналіз соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників, що дозволило виявити специфіку професійного самовизначення в умовах сучасного освітнього середовища. Організація дослідження забезпечила поєднання стандартизованого психодіагностичного інструментарію та авторської анкети, що дало змогу отримати як кількісні, так і якісні характеристики досліджуваного явища. Застосування методики «Шкала зрілості професійних установок» Дж. Крайтса дозволило оцінити рівень сформованості професійних установок, тоді як анкетування сприяло деталізації впливу соціального оточення, мотиваційних орієнтацій та особистісних характеристик респондентів.

Результати емпіричного дослідження засвідчили недостатній рівень сформованості професійного самовизначення у значної частини старшокласників. Виявлено переважання середнього та зниженого рівнів раціональності професійного вибору, що свідчить про обмежену здатність до обґрунтованого прийняття рішень. Значна частка респондентів демонструє підвищену нерішучість, що проявляється у невпевненості щодо майбутньої професії, відсутності чітких критеріїв вибору та схильності до сумнівів. Показники самооцінки також мають переважно середній і знижений характер, що ускладнює процес професійного самовизначення та знижує рівень особистісної активності у плануванні майбутнього.

Аналіз соціально-психологічних чинників дозволив встановити значний вплив найближчого соціального оточення на професійний вибір старшокласників. Високий рівень залежності від думки батьків, однолітків та інших значущих осіб поєднується з потребою у зовнішній підтримці, що свідчить про недостатню автономність у прийнятті рішень. Переважання зовнішніх мотивів, зокрема орієнтації на матеріальну вигоду та соціальні очікування, супроводжується недостатнім рівнем сформованості внутрішньої

мотивації та ціннісного ставлення до професійної діяльності. Обмежена обізнаність про зміст та вимоги професійної діяльності додатково ускладнює процес усвідомленого вибору та сприяє формуванню нестійких професійних намірів.

Отримані результати підтверджують гіпотезу дослідження про те, що процес вибору фаху у старшокласників зумовлюється взаємодією психологічних характеристик особистості та соціального середовища. Недостатній рівень сформованості професійних установок у поєднанні з високою залежністю від зовнішніх впливів і зниженою впевненістю у власних можливостях обумовлює потребу у цілеспрямованій психологічній підтримці. Виявлені особливості професійного самовизначення створюють підґрунтя для розробки та впровадження корекційно-розвивальної програми, спрямованої на підвищення рівня усвідомленості професійного вибору, розвиток автономності та формування адекватної самооцінки старшокласників.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УСВІДОМЛЕНОГО ВИБОРУ ФАХУ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

3.1. Обґрунтування програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці

Проблематика професійного самовизначення у старшому шкільному віці набуває особливої актуальності в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, що супроводжуються динамічними змінами ринку праці, зростанням вимог до професійної компетентності та необхідністю гнучкого реагування на нові виклики. Результати проведеного емпіричного дослідження засвідчили, що значна частина старшокласників характеризується недостатнім рівнем сформованості професійних установок, що проявляється у невизначеності професійного вибору, зниженій впевненості у власних здібностях, обмеженій обізнаності про зміст професійної діяльності та високій залежності від зовнішніх впливів. Ситуація обумовлює необхідність розробки цілісної програми психологічного супроводу, спрямованої на формування усвідомленого ставлення до вибору майбутньої професії та активізацію внутрішніх ресурсів особистості.

Психологічний супровід професійного самовизначення розглядається як системний, цілеспрямований процес, що передбачає створення умов для розвитку особистісної автономії, формування адекватної самооцінки, усвідомлення власних інтересів і здібностей, а також опанування навичок прийняття рішень. Орієнтація на особистісно-центрований підхід забезпечує врахування індивідуальних особливостей старшокласників, їх життєвого досвіду, ціннісних орієнтацій та соціального контексту. Водночас реалізація програми передбачає інтеграцію когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, що дозволяє забезпечити комплексний вплив на процес професійного самовизначення.

Необхідність впровадження програми зумовлюється виявленими суперечностями між об'єктивною потребою старшокласників у здійсненні усвідомленого професійного вибору та недостатнім рівнем їх психологічної готовності до цього процесу. Наявність значної частки респондентів із підвищеною нерішучістю, низьким рівнем раціональності та залежністю від соціального оточення свідчить про потребу у розвитку внутрішніх механізмів саморегуляції, критичного мислення та відповідальності за прийняті рішення. Формування усвідомленого професійного вибору передбачає не лише інформування про світ професій, але й розвиток здатності до самопізнання, рефлексії та співвіднесення власних можливостей із вимогами професійної діяльності.

Теоретичним підґрунтям розробки програми виступають положення психології особистості, теорії професійного самовизначення та концепції розвитку життєвих стратегій у юнацькому віці. Професійний вибір розглядається як складний багатовимірний процес, що включає когнітивний аналіз інформації, емоційне ставлення до майбутньої діяльності та поведінкову готовність до її реалізації. У зв'язку з цим програма орієнтована на формування цілісної системи професійних установок, що забезпечує узгодженість між знаннями, цінностями та поведінковими намірами особистості.

Зміст програми психологічного супроводу передбачає поетапну реалізацію комплексу психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток ключових компонентів професійного самовизначення. На першому етапі акцент робиться на формуванні адекватного уявлення про світ професій, ознайомленні з основними вимогами різних видів діяльності та усвідомленні їх соціальної значущості. Наступний етап передбачає розвиток навичок самопізнання, включаючи усвідомлення власних інтересів, здібностей, цінностей і життєвих орієнтацій. Особлива увага приділяється формуванню адекватної самооцінки, що виступає важливим регулятором професійного вибору.

Подальший зміст програми спрямований на розвиток навичок прийняття рішень, планування професійного майбутнього та подолання внутрішніх бар'єрів, пов'язаних із невпевненістю та страхом помилки. Важливим аспектом виступає формування здатності до критичного аналізу інформації, що дозволяє уникнути впливу стереотипів і соціального тиску. Розвиток автономності у професійному виборі поєднується з усвідомленням відповідальності за прийняті рішення, що сприяє формуванню зрілої життєвої позиції.

Організаційна форма реалізації програми передбачає використання інтерактивних методів роботи, зокрема тренінгових занять, групових дискусій, рольових ігор та вправ, спрямованих на розвиток рефлексії та комунікативних навичок. Застосування таких методів забезпечує активну залученість учасників до процесу навчання, створює умови для обміну досвідом та формування навичок співпраці. Груповий формат роботи сприяє усвідомленню різноманітності професійних орієнтацій та розвитку толерантності до різних точок зору.

Очікувані результати реалізації програми полягають у підвищенні рівня сформованості професійних установок, зниженні рівня нерішучості, розвитку раціональності у прийнятті рішень та підвищенні впевненості у власних можливостях. Передбачається зростання рівня автономності у професійному виборі, зменшення залежності від зовнішніх впливів та формування адекватного уявлення про професійне майбутнє. Водночас реалізація програми має сприяти розвитку внутрішньої мотивації та ціннісного ставлення до професійної діяльності, що виступає основою успішної самореалізації особистості.

Узагальнюючи, обґрунтування програми психологічного супроводу базується на результатах емпіричного дослідження та сучасних наукових підходах до проблеми професійного самовизначення, що забезпечує її наукову обґрунтованість, практичну доцільність та спрямованість на вирішення актуальних проблем старшокласників у процесі вибору майбутнього фаху.

3.2. Зміст програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці

Зміст програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці розроблений з урахуванням результатів емпіричного дослідження, які виявили недостатню сформованість професійних установок, підвищену нерішучість, залежність від соціального оточення та обмежену поінформованість про світ професій. Концептуальна побудова програми передбачає поєднання інформаційно-просвітницького, діагностичного та розвивального компонентів, що забезпечує комплексний вплив на когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову сфери особистості. Тривалість програми – 2 місяці, що дозволяє реалізувати поетапну динаміку змін і забезпечити поступове формування усвідомленого професійного вибору. Заняття проводяться один-два рази на тиждень у груповому форматі, що сприяє активізації рефлексивних процесів та розвитку соціальної взаємодії.

Зміст програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці структуровано відповідно до логіки поетапного формування професійних установок та розвитку психологічної готовності до прийняття професійних рішень. Побудова програми здійснюється за блоковим принципом, що дозволяє забезпечити послідовний і цілеспрямований вплив на ключові компоненти професійного самовизначення, зокрема мотиваційний, когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Кожен блок має чітко визначене змістове наповнення та спрямований на вирішення конкретних завдань, виявлених у процесі емпіричного дослідження.

Зміст програми передбачає поєднання інформаційно-просвітницьких та тренінгових форм роботи, що забезпечує не лише опанування знань про світ професій, але й розвиток навичок самопізнання, прийняття рішень та планування професійного майбутнього. Використання інтерактивних методів сприяє активному залученню учасників до освітнього процесу, формуванню рефлексивних умінь та усвідомленню власної позиції щодо професійного

вибору. Тривалість програми обмежена двома місяцями, що дозволяє досягти оптимального поєднання інтенсивності та результативності впливу.

Структурований зміст програми, представлений у табл. 3.1, відображає логіку її реалізації, послідовність занять, їх тематичне наповнення, методичне забезпечення та часові параметри, що створює основу для системного впровадження психологічного супроводу в практику роботи зі старшокласниками.

Таблиця 3.1.

Зміст програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху
у старшому шкільному віці

<i>Блок програми</i>	<i>Назва занять</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Методи та форми роботи</i>	<i>Тривалість</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
1. Орієнтаційно-мотиваційний блок	Вступ до проблеми професійного вибору	Ознайомлення з програмою, формування мотивації, актуалізація уявлень про професійне майбутнє, визначення очікувань учасників	Міні-лекція, групова дискусія, вправа «Очікування», «Мій професійний образ»	1 заняття (1 тиждень)
	Світ професій і реальність вибору	Розширення уявлень про професії, аналіз сучасного ринку праці, руйнування стереотипів	Міні-лекція, робота в групах, вправа «Професія зсередини»	1 заняття
2. Рефлексивно-пізнавальний блок	Самопізнання: інтереси та цінності	Визначення індивідуальних інтересів, ціннісних орієнтацій, професійних уподобань	Вправа «Карта інтересів», «Мої сильні сторони», рефлексія	1 заняття
	Самооцінка і впевненість у собі	Усвідомлення власних здібностей, розвиток адекватної самооцінки	Вправа «Мій ресурс», арт-терапевтичні елементи, зворотний зв'язок	1 заняття

Продовження табл. 3.1.

1	2	3	4	5
3. Соціально-психологічний блок	Вплив соціального середовища	Аналіз ролі батьків, однолітків, соцмереж у виборі професії	Рольові ігри, вправа «Хто впливає на мій вибір», дискусія	1 заняття
	Самостійність у прийнятті рішень	Формування автономності, усвідомлення відповідальності за вибір	Тренінгові вправи, аналіз ситуацій, обговорення	1 заняття
4. Діяльнісно-практичний блок	Прийняття рішень	Формування навичок раціонального вибору, аналіз альтернатив	Вправа «Дерево рішень», «Плюси і мінуси», кейс-метод	1 заняття
	Планування професійного майбутнього	Розробка індивідуального плану професійного розвитку	Вправа «Мій план дій», індивідуальна робота	1 заняття
5. Рефлексивно-узагальнювальний блок	Підсумкове заняття	Узагальнення досвіду, оцінка змін, формування подальших цілей	Рефлексія, вправа «Я після програми», групове обговорення	1 заняття

Деталізація змісту програми психологічного супроводу потребує розкриття структури та особливостей проведення кожного заняття, що дозволяє відобразити логіку її реалізації та забезпечити практичну спрямованість. Поетапний опис занять дає можливість конкретизувати мету, зміст і методичні засоби роботи, а також окреслити механізми впливу на ключові компоненти професійного самовизначення старшокласників.

Заняття 1. Вступ до проблеми професійного вибору: мета заняття полягає у формуванні мотиваційної готовності старшокласників до участі у програмі психологічного супроводу, актуалізації особистісної значущості проблеми професійного самовизначення та створенні безпечного групового простору для подальшої роботи. Хід заняття передбачає організацію початкової взаємодії між учасниками через вправу на знайомство, що дозволяє знизити рівень напруження та сформувати атмосферу довіри. Подальша робота спрямовується на обговорення уявлень про професійне майбутнє, під

час якого учасники вербалізують власні очікування, сумніви та труднощі, пов'язані з вибором фаху. Використання вправи «Мій професійний образ майбутнього» забезпечує проєкцію індивідуальних уявлень у символічній формі, що сприяє розвитку рефлексивних процесів. У процесі групової дискусії відбувається узагальнення спільних проблем і переживань, що дозволяє учасникам усвідомити універсальність власного досвіду. Завершальний етап заняття включає формулювання індивідуальних очікувань від участі у програмі, які фіксуються та використовуються як орієнтири подальшої роботи. Очікувані результати полягають у підвищенні внутрішньої мотивації до самопізнання, усвідомленні значущості професійного вибору та формуванні позитивної установки на участь у тренінговому процесі.

Заняття 2. Світ професій і реальність вибору: мета заняття полягає у розширенні когнітивних уявлень старшокласників про різноманіття професійної діяльності, формуванні адекватного розуміння вимог сучасного ринку праці та подоланні стереотипних уявлень про професії. Хід заняття передбачає поєднання інформаційного блоку з активними формами роботи, що забезпечує інтеграцію знань та особистісного досвіду. Міні-лекція подається у формі проблемного викладу, що стимулює пізнавальну активність та критичне осмислення інформації. Подальша робота організовується у малих групах, де учасники аналізують окремі професії за заданими критеріями, включаючи вимоги до компетентностей, умови праці та перспективи розвитку. Виконання вправи «Професія зсередини» дозволяє моделювати реальні аспекти професійної діяльності, що сприяє формуванню більш реалістичних уявлень. Обговорення результатів роботи у групах забезпечує обмін думками та формування багатовимірного бачення професійного світу. Завершення заняття передбачає рефлексію отриманого досвіду та співвіднесення нових знань із власними професійними намірами. Очікувані результати полягають у підвищенні рівня поінформованості про професії, формуванні критичного ставлення до стереотипів та розвитку здатності до аналізу професійної інформації.

Заняття 3. Самопізнання: інтереси та цінності: мета заняття полягає у поглибленні процесів самопізнання, усвідомленні власних інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій як основи професійного вибору. Хід заняття передбачає використання психодіагностичних і тренінгових вправ, спрямованих на виявлення індивідуальних особливостей учасників. Виконання вправи «Карта інтересів» дозволяє структурувати сфери діяльності, які викликають зацікавлення, та визначити їх ієрархію. Подальша робота включає аналіз життєвих цінностей, що здійснюється через рефлексивні техніки та обговорення у групі. Вправа «Мої сильні сторони» сприяє усвідомленню особистісних ресурсів, що можуть бути використані у професійній діяльності. Групове обговорення результатів дозволяє розширити уявлення про різноманіття індивідуальних характеристик та їх значення у виборі фаху. Завершальний етап заняття передбачає інтеграцію отриманих результатів у цілісне уявлення про себе як суб'єкта професійного самовизначення. Очікувані результати полягають у формуванні усвідомленого ставлення до власних інтересів і цінностей, підвищенні рівня саморефлексії та створенні основи для адекватного професійного вибору.

Заняття 4. Самооцінка і впевненість у собі: мета заняття полягає у розвитку адекватної самооцінки, підвищенні рівня впевненості у власних здібностях та подоланні внутрішніх психологічних бар'єрів. Хід заняття передбачає виконання вправ, спрямованих на усвідомлення власних досягнень, сильних сторін і потенціалу розвитку. Вправа «Мій ресурс» дозволяє учасникам ідентифікувати власні можливості та визначити їх значущість у професійному контексті. Використання арт-терапевтичних елементів сприяє більш глибокому емоційному опрацюванню досвіду та зниженню рівня тривожності. Групова взаємодія забезпечує отримання позитивного зворотного зв'язку, що підсилює впевненість у собі та сприяє формуванню підтримувального середовища. Обговорення результатів дозволяє усвідомити зв'язок між самооцінкою та професійним вибором. Завершальний етап заняття спрямований на формування індивідуальних

стратегій підвищення впевненості у власних можливостях. Очікувані результати полягають у підвищенні рівня самооцінки, зниженні невпевненості та формуванні позитивного образу професійного «Я».

Заняття 5. Вплив соціального середовища: мета заняття полягає у формуванні усвідомлення ролі соціального оточення у процесі професійного вибору та розвитку здатності до автономного прийняття рішень. Хід заняття передбачає аналіз впливу різних соціальних агентів, включаючи батьків, однолітків і медіасередовище. Виконання вправи «Хто впливає на мій вибір» дозволяє візуалізувати структуру соціального впливу та визначити її інтенсивність. Рольові ігри забезпечують моделювання типових ситуацій соціального тиску, що сприяє розвитку навичок асертивної поведінки. Групове обговорення результатів дозволяє усвідомити відмінність між власними бажаннями та очікуваннями оточення. Робота спрямовується на формування відповідального ставлення до власного вибору та розвиток внутрішньої автономії. Завершення заняття передбачає рефлексію отриманого досвіду та визначення індивідуальних стратегій взаємодії з соціальним середовищем. Очікувані результати полягають у зниженні залежності від зовнішніх впливів, розвитку автономності та формуванні усвідомленого ставлення до соціальних чинників.

Заняття 6. Самостійність у прийнятті рішень: мета заняття полягає у розвитку здатності до самостійного прийняття професійних рішень та формуванні відповідальності за їх наслідки. Хід заняття передбачає аналіз процесу прийняття рішень, включаючи визначення альтернатив, оцінку їх переваг і ризиків. Використання вправ на моделювання життєвих ситуацій дозволяє учасникам відпрацювати навички вибору в умовах невизначеності. Обговорення результатів сприяє усвідомленню власних стратегій поведінки та їх ефективності. Групова взаємодія забезпечує можливість отримання різних точок зору та розширення когнітивного репертуару. Завершальний етап заняття спрямований на формування індивідуального алгоритму прийняття

рішень. Очікувані результати полягають у підвищенні рівня самостійності, розвитку відповідальності та здатності до обґрунтованого вибору.

Заняття 7. Планування професійного майбутнього: мета заняття полягає у формуванні навичок цілепокладання та планування професійного розвитку. Хід заняття передбачає визначення короткострокових і довгострокових цілей, а також розробку індивідуального плану дій. Використання вправи «Мій план дій» дозволяє структурувати кроки до досягнення професійної мети та визначити необхідні ресурси. Індивідуальна робота поєднується з груповим обговоренням, що сприяє уточненню планів і врахуванню різних варіантів розвитку подій. Аналіз можливих труднощів дозволяє сформулювати готовність до їх подолання. Завершальний етап заняття передбачає презентацію індивідуальних планів та їх обговорення. Очікувані результати полягають у формуванні чітких професійних цілей, розвитку навичок планування та підвищенні впевненості у досягненні результатів.

Заняття 8. Підсумкове заняття та рефлексія: мета заняття полягає у узагальненні отриманого досвіду, оцінці особистісних змін та формуванні подальших орієнтирів професійного розвитку. Хід заняття передбачає рефлексивне обговорення результатів участі у програмі, що дозволяє учасникам усвідомити власний прогрес. Виконання вправи «Я після програми» сприяє формуванню цілісного образу професійного майбутнього та закріпленню позитивних змін. Групова взаємодія забезпечує підтримку та підсилення досягнутих результатів. Обговорення труднощів і досягнень дозволяє сформулювати реалістичне бачення подальших кроків. Завершення заняття передбачає підведення підсумків та формування індивідуальних рекомендацій. Очікувані результати полягають у підвищенні рівня усвідомленості професійного вибору, розвитку рефлексивних умінь та готовності до подальшого професійного самовизначення.

Узагальнюючи зміст розробленої програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці, слід зазначити, що її структура та наповнення забезпечують цілісний і послідовний вплив на

ключові компоненти професійного самовизначення особистості. Логіка побудови програми, заснована на поєднанні орієнтаційно-мотиваційного, рефлексивно-пізнавального, соціально-психологічного та діяльнісно-практичного блоків, дозволяє поступово формувати усвідомлене ставлення до вибору професії та розвивати необхідні особистісні якості. Реалізація комплексу тренінгових занять сприяє поглибленню процесів самопізнання, підвищенню рівня самооцінки, розвитку навичок прийняття рішень та зниженню залежності від соціального оточення.

Запропонований зміст програми орієнтований на подолання виявлених у ході емпіричного дослідження проблем, зокрема нерішучості, недостатньої поінформованості та нестійкості професійних намірів. Інтеграція когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів забезпечує формування цілісної системи професійних установок, що виступає основою усвідомленого професійного вибору. Використання інтерактивних методів роботи створює умови для активної участі старшокласників у процесі навчання, розвитку рефлексивних умінь та формування внутрішньої мотивації.

Розроблена програма характеризується практичною спрямованістю, науковою обґрунтованістю та відповідністю віковим особливостям старшокласників, що забезпечує її ефективність у процесі психологічного супроводу. Її впровадження сприятиме підвищенню рівня усвідомленості професійного вибору, формуванню автономності та відповідальності за прийняті рішення, що створює передумови для успішної професійної самореалізації особистості.

3.3. Апробація програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху старшокласниками та рекомендації з її застосування

Перевірка ефективності розробленої програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху передбачає її практичну реалізацію в

умовах освітнього середовища та подальший аналіз отриманих результатів. Апробація програми дозволяє оцінити її дієвість, виявити динаміку змін у сформованості професійних установок старшокласників, а також визначити рівень впливу запропонованих психолого-педагогічних заходів на процес професійного самовизначення.

Із метою забезпечення об'єктивності та порівнюваності результатів для оцінювання ефективності програми застосовуються ті ж самі психодіагностичні методики, що використовувалися на констатувальному етапі дослідження, зокрема «Шкала зрілості професійних установок» та авторська анкета.

Отримані в ході апробації дані виступають підґрунтям для формулювання практичних рекомендацій щодо застосування програми у діяльності психологів і педагогів, що працюють зі старшокласниками. Аналіз ефективності дозволяє визначити оптимальні умови реалізації програми, окреслити її потенційні можливості та обмеження, а також обґрунтувати доцільність подальшого використання у системі психологічного супроводу професійного самовизначення учнівської молоді.

Оцінювання ефективності реалізованої програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху здійснювалося шляхом порівняння результатів, отриманих на констатувальному та контрольному етапах дослідження.

Застосування однакового психодіагностичного інструментарію дозволило забезпечити коректність зіставлення показників та простежити динаміку змін у сформованості професійних установок старшокласників. Аналіз отриманих даних дає можливість виявити тенденції зниження нерішучості, підвищення рівня раціональності, розвитку самооцінки та зменшення залежності від соціального оточення. Узагальнені результати порівняльного аналізу представлені в табл. 3.2, що відображає зміни у розподілі показників до та після реалізації програми.

Таблиця 3.2.

Порівняльний аналіз результатів за методикою Дж. Крайтса до та після реалізації програми (у %)

Рівень	Нерішучість		Раціоналізм		Оптимізм		Самооцінка		Залежність	
	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
низький	15%	30%	25%	10%	10%	5%	22,5%	10%	12,5%	25%
нижче середнього	20%	25%	27,5%	15%	22,5%	10%	25%	15%	17,5%	22,5%
середній	30%	25%	22,5%	30%	32,5%	30%	27,5%	32,5%	25%	27,5%
вище середнього	22,5%	12,5%	15%	25%	20%	30%	15%	25%	25%	15%
високий	12,5%	7,5%	10%	20%	15%	25%	10%	17,5%	20%	10%

Аналіз узагальнених у табл. 3.2 результатів демонструє виражену позитивну динаміку сформованості професійних установок старшокласників після реалізації програми психологічного супроводу. Зміни охоплюють як когнітивний, так і емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти професійного самовизначення, що підтверджує комплексний характер впливу розробленої програми. Найбільш виражені трансформації спостерігаються у зниженні рівня нерішучості, підвищенні раціональності професійного вибору, розвитку самооцінки та зменшенні залежності від соціального оточення, що загалом свідчить про підвищення психологічної готовності старшокласників до усвідомленого прийняття рішень.

Динаміка показників за шкалою нерішучості характеризується суттєвим зростанням частки респондентів із низьким рівнем (з 15% до 30%) та відповідним зменшенням частки високого рівня (з 12,5% до 7,5%). Зменшення сумарної частки учнів із підвищеною нерішучістю (вище середнього та високий рівні) свідчить про формування більшої визначеності у професійних намірах і зниження внутрішньої напруженості, пов'язаної з вибором майбутньої діяльності. Такі зміни можуть бути пояснені впливом тренінгових занять, спрямованих на розвиток самопізнання, усвідомлення власних інтересів та формування навичок прийняття рішень. У процесі виконання

вправ, пов'язаних із аналізом альтернатив і плануванням професійного майбутнього, учасники отримали можливість структурувати власні уявлення та зменшити невизначеність, що безпосередньо вплинуло на зниження рівня нерішучості.

Значні позитивні зміни відображені у показниках раціоналізму, де частка респондентів із високим рівнем зросла з 10% до 20%, а рівня вище середнього — з 15% до 25%. Одночасно відбулося зменшення низького рівня (з 25% до 10%), що свідчить про розвиток здатності до логічного аналізу професійних альтернатив і прийняття обґрунтованих рішень. Формування раціонального підходу до вибору фаху обумовлено використанням у програмі вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення, аналіз інформації та моделювання ситуацій вибору. Опанування алгоритмів прийняття рішень та практичне їх застосування у тренінговому середовищі сприяло переходу від імпульсивних або ситуативних рішень до більш усвідомлених і структурованих.

Показники оптимізму щодо професійного майбутнього також зазнали змін у напрямі більшої зрілості. Збільшення частки високого рівня (з 15% до 25%) та рівня вище середнього (з 20% до 30%) поєднується зі зменшенням низьких показників (з 10% до 5%). Подібна динаміка відображає формування більш впевненого та позитивного ставлення до професійної перспективи, що водночас має більш реалістичний характер. Підвищення оптимізму пов'язане з усвідомленням власних ресурсів, формуванням чіткіших професійних цілей та розширенням уявлень про можливості самореалізації. Робота з образами майбутнього, вправи на цілепокладання та планування сприяли трансформації тривожних очікувань у конструктивне бачення професійного розвитку.

Динаміка показників самооцінки характеризується зменшенням низького рівня (з 22,5% до 10%) та зростанням високого (з 10% до 17,5%) і вище середнього (з 15% до 25%). Такі зміни відображають підвищення впевненості старшокласників у власних здібностях і можливостях, що є важливою умовою ефективного професійного самовизначення. Позитивна

трансформація самооцінки пов'язана із застосуванням вправ, спрямованих на усвідомлення власних ресурсів, отримання позитивного зворотного зв'язку та формування підтримувального середовища у групі. Рефлексивна робота сприяла переосмисленню власного досвіду та формуванню більш цілісного образу професійного «Я», що підвищило рівень особистісної впевненості.

Зміни за шкалою залежності відображають зниження орієнтації на зовнішні впливи та розвиток автономності у прийнятті професійних рішень. Частка високого рівня залежності зменшилася з 20% до 10%, тоді як низький рівень зріс із 12,5% до 25%. Зменшення показників залежності свідчить про формування здатності до самостійного вибору та зниження впливу соціального тиску. Така динаміка пояснюється включенням у програму вправ, спрямованих на усвідомлення ролі соціального оточення, розвиток критичного ставлення до зовнішніх впливів та формування навичок асертивної поведінки. Учасники отримали можливість відокремити власні бажання від очікувань інших, що сприяло зміцненню внутрішньої позиції.

Комплексний характер виявлених змін засвідчує ефективність запропонованої програми психологічного супроводу, яка забезпечила одночасний вплив на різні аспекти професійного самовизначення. Взаємозв'язок між підвищенням раціональності, розвитком самооцінки та зниженням залежності від соціального оточення формує підґрунтя для більш усвідомленого та відповідального професійного вибору. Отримані результати відображають позитивну динаміку розвитку особистісної автономії, що виступає ключовою умовою успішної професійної самореалізації старшокласників.

Порівняння результатів авторського анкетування, отриманих на констатувальному та контрольному етапах дослідження, дозволяє простежити динаміку змін у сформованості соціально-психологічних чинників вибору фаху старшокласниками. Використання однакової анкети забезпечує зіставлення показників і дає можливість оцінити вплив програми на рівень визначеності професійного вибору, впевненість, мотивацію та ступінь

залежності від соціального оточення. Узагальнені результати подано в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Порівняльний аналіз результатів авторського анкетування до та після
реалізації програми

№	Питання / Варіант відповіді	До (осіб / %)	Після (осіб / %)
1	2	3	4
4. Визначеність вибору професії			
	так	7 / 17,5%	14 / 35%
	скоріше так	11 / 27,5%	13 / 32,5%
	важко сказати	8 / 20%	6 / 15%
	скоріше ні	7 / 17,5%	4 / 10%
	ні	7 / 17,5%	3 / 7,5%
5. Впевненість у виборі			
	повністю впевнений(а)	5 / 12,5%	11 / 27,5%
	скоріше впевнений(а)	12 / 30%	14 / 35%
	частково впевнений(а)	14 / 35%	10 / 25%
	не впевнений(а)	9 / 22,5%	5 / 12,5%
6. Чи планують змінити вибір			
	так	15 / 37,5%	8 / 20%
	ні	11 / 27,5%	20 / 50%
	не знаю	14 / 35%	12 / 30%
7. Основний вплив			
	батьки	13 / 32,5%	10 / 25%
	друзі	7 / 17,5%	6 / 15%
	вчителі	4 / 10%	5 / 12,5%
	соцмережі	6 / 15%	4 / 10%
	власне рішення	10 / 25%	15 / 37,5%
8. Врахування думки батьків			
	повністю	12 / 30%	8 / 20%
	частково	16 / 40%	15 / 37,5%
	майже не	7 / 17,5%	10 / 25%
	не враховую	5 / 12,5%	7 / 17,5%
9. Важливість підтримки			
	дуже важлива	17 / 42,5%	13 / 32,5%
	важлива	13 / 32,5%	15 / 37,5%
	не дуже	6 / 15%	7 / 17,5%
	не важлива	4 / 10%	5 / 12,5%
10. Що впливає на вибір			
	інтерес	11 / 27,5%	14 / 35%
	зарплата	12 / 30%	10 / 25%
	престиж	5 / 12,5%	5 / 12,5%
	самореалізація	7 / 17,5%	8 / 20%
	стабільність	5 / 12,5%	3 / 7,5%
11. Впевненість у здібностях			
	повністю впевнений(а)	6 / 15%	12 / 30%

Продовження табл. 3.3.

1	2	3	4
	скоріше впевнений(а)	11 / 27,5%	13 / 32,5%
	частково	13 / 32,5%	9 / 22,5%
	не впевнений(а)	10 / 25%	6 / 15%
12. Обізнаність про професію			
	добре знаю	5 / 12,5%	12 / 30%
	частково знаю	15 / 37,5%	16 / 40%
	мало знаю	12 / 30%	8 / 20%
	не знаю	8 / 20%	4 / 10%
13. Сумніви у виборі			
	часто	14 / 35%	8 / 20%
	іноді	14 / 35%	16 / 40%
	рідко	7 / 17,5%	10 / 25%
	ніколи	5 / 12,5%	6 / 15%
14. Основна причина вибору			
	інтерес	10 / 25%	13 / 32,5%
	матеріальна вигода	13 / 32,5%	11 / 27,5%
	престиж	5 / 12,5%	5 / 12,5%
	вплив батьків	7 / 17,5%	6 / 15%
	випадковість	5 / 12,5%	5 / 12,5%
15. Готовність докладати зусиль			
	так	14 / 35%	18 / 45%
	скоріше так	12 / 30%	13 / 32,5%
	не впевнений(а)	8 / 20%	6 / 15%
	ні	6 / 15%	3 / 7,5%

Аналіз узагальнених у табл. 3.3 результатів дозволяє простежити чітку позитивну динаміку змін у структурі соціально-психологічних чинників вибору фаху старшокласниками після реалізації програми психологічного супроводу. Отримані дані відображають трансформацію як когнітивних уявлень про професію, так і емоційно-мотиваційних установок, що забезпечують усвідомленість і стабільність професійного самовизначення. Простежується зростання визначеності вибору, підвищення рівня впевненості, посилення внутрішньої мотивації та зниження залежності від зовнішніх впливів, що загалом свідчить про ефективність впровадженої програми.

Динаміка показників визначеності професійного вибору характеризується суттєвим збільшенням частки учнів, які повністю визначилися з майбутньою професією (з 17,5% до 35%), а також зростанням частки тих, хто схиляється до визначеності (з 27,5% до 32,5%). Одночасно

відбулося зменшення частки респондентів, які не визначилися або мають сумніви (категорії «важко сказати», «скоріше ні», «ні» сумарно знизилися з 55% до 32,5%). Подібні зміни відображають поступове формування більш чітких професійних орієнтацій, що пов'язано з активізацією процесів самопізнання, аналізу власних інтересів і здібностей, а також із розширенням інформаційного поля щодо професій. Робота в межах програми сприяла усвідомленню альтернатив і формуванню більш структурованого бачення професійного майбутнього.

Показники впевненості у професійному виборі також зазнали суттєвих змін у позитивному напрямі. Частка учнів, які повністю впевнені у своєму виборі, зросла з 12,5% до 27,5%, тоді як частка тих, хто не впевнений, зменшилася майже вдвічі (з 22,5% до 12,5%). Зниження частки варіанту «частково впевнений» з 35% до 25% свідчить про перехід від невизначеності до більш чіткої позиції. Формування впевненості пов'язане з розвитком адекватної самооцінки, отриманням позитивного досвіду групової взаємодії та зворотного зв'язку, а також із формуванням навичок рефлексії власних рішень. Відбувається зміщення від сумнівів до більш усвідомленого і внутрішньо прийнятого вибору.

Зміни у відповідях щодо можливості зміни професійного вибору демонструють зниження рівня нестабільності. Частка респондентів, які планують змінити свій вибір, зменшилася з 37,5% до 20%, тоді як частка тих, хто не планує змін, зросла з 27,5% до 50%. Показник невизначеності («не знаю») також дещо знизився. Подібна динаміка свідчить про підвищення стабільності професійних намірів та зменшення коливань, що є наслідком глибшого осмислення власних пріоритетів і можливостей. Розвиток навичок планування та усвідомлення перспектив сприяв формуванню більш стійких рішень.

Аналіз соціальних чинників вибору професії засвідчує зростання автономності старшокласників. Частка респондентів, які визначають вибір як власне рішення, зросла з 25% до 37,5%, тоді як вплив батьків зменшився з

32,5% до 25%, а роль соціальних мереж — з 15% до 10%. Вплив друзів також дещо знизився. Зменшення орієнтації на зовнішні джерела впливу відображає розвиток внутрішньої позиції та формування відповідальності за власний вибір. Подібні зміни пов'язані з формуванням критичного мислення, усвідомленням власних цінностей та відокремленням особистісних прагнень від соціальних очікувань.

Показники врахування думки батьків демонструють поступовий перехід від повної залежності до більш диференційованої позиції. Частка респондентів, які повністю орієнтуються на думку батьків, зменшилася з 30% до 20%, тоді як частка тих, хто майже не враховує або не враховує зовсім, зросла з 30% до 42,5%. Подібна динаміка не свідчить про зниження значущості сім'ї, а відображає формування більш зрілої позиції, у межах якої врахування думки батьків поєднується з власним баченням професійного майбутнього. Формується баланс між соціальною підтримкою та особистісною автономією.

Зміни у сприйнятті значущості підтримки оточення демонструють певне зниження її абсолютної домінанти. Частка варіанту «дуже важлива» зменшилася з 42,5% до 32,5%, тоді як зросла частка варіантів «важлива» та «не дуже важлива». Подібна трансформація відображає зменшення залежності від зовнішнього схвалення та формування внутрішніх критеріїв оцінювання власних рішень. Старшокласники починають більше орієнтуватися на власні цінності та переконання, що є показником зрілості професійного самовизначення.

Аналіз мотиваційних чинників вибору професії свідчить про зростання ролі внутрішніх мотивів. Частка респондентів, які обирають професію за інтересом, зросла з 27,5% до 35%, тоді як значущість матеріальної вигоди зменшилася з 32,5% до 25%. Збільшення показника самореалізації (з 17,5% до 20%) також підтверджує орієнтацію на внутрішні цінності. Подібні зміни відображають перехід від зовнішньо зумовленої мотивації до більш усвідомленої, що базується на особистісних інтересах і прагненні до розвитку.

Показники впевненості у власних здібностях демонструють виражену позитивну динаміку. Частка повністю впевнених учнів зросла з 15% до 30%, тоді як частка не впевнених зменшилася з 25% до 15%. Зниження частки варіанту «частково впевнений» свідчить про перехід до більш чіткої самооцінки. Розвиток впевненості пов'язаний із підвищенням рівня самопізнання, усвідомленням власних ресурсів та отриманням досвіду успішного виконання завдань у межах програми.

Рівень обізнаності про професію також суттєво зріс. Частка респондентів, які добре знають обрану професію, збільшилася з 12,5% до 30%, тоді як частка тих, хто не має уявлення або має мінімальні знання, зменшилася з 50% до 30%. Подібні зміни обумовлені інформаційною складовою програми, яка передбачала ознайомлення з особливостями професій, вимогами до фахівців та умовами професійної діяльності. Розширення інформаційного поля сприяло більш усвідомленому вибору.

Показники сумнівів у виборі професії демонструють зменшення частоти інтенсивних сумнівів. Частка варіанту «часто» знизилася з 35% до 20%, тоді як зросла частка варіантів «рідко» та «ніколи». Перерозподіл відповідей у бік помірних і низьких рівнів сумнівів свідчить про зниження тривожності та підвищення впевненості у власних рішеннях. Формування більш стабільної позиції пов'язане з розвитком навичок рефлексії та прийняття рішень.

Аналіз причин вибору професії відображає зростання ролі інтересу та зниження впливу зовнішніх чинників. Частка матеріальної мотивації зменшилася, тоді як інтерес як провідний чинник посилюється. Подібна трансформація свідчить про формування більш зрілої мотиваційної структури, орієнтованої на особистісний розвиток і самореалізацію.

Показники готовності докладати зусиль демонструють зростання внутрішньої мотивації до досягнення професійних цілей. Частка варіанту «так» зросла з 35% до 45%, тоді як частка негативних відповідей зменшилася удвічі. Збільшення готовності до активної діяльності відображає формування

відповідальності за власне професійне майбутнє та усвідомлення необхідності цілеспрямованих дій для досягнення поставлених цілей.

Сукупність отриманих результатів свідчить про комплексний позитивний вплив програми на формування соціально-психологічних чинників вибору фаху, що проявляється у підвищенні рівня усвідомленості, самостійності, впевненості та мотивації старшокласників.

Практичні рекомендації щодо застосування програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху старшокласниками доцільно формулювати з урахуванням отриманих емпіричних результатів та виявлених особливостей професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку. Орієнтація на комплексний підхід до формування професійних установок передбачає систематичне поєднання психодіагностичної, консультативної та тренінгової роботи, що забезпечує глибше усвідомлення старшокласниками власних інтересів, здібностей і життєвих цілей.

Ефективність впровадження програми значною мірою залежить від регулярності та послідовності занять, тому доцільним є її реалізація у форматі циклу тренінгових зустрічей тривалістю не менше 6–8 тижнів. Така організація забезпечує поступове формування стійких змін у структурі професійного самовизначення, дозволяє учасникам закріпити набуті навички та інтегрувати їх у власний досвід. Переривчасте або фрагментарне застосування подібних заходів значно знижує їх ефективність, оскільки не сприяє формуванню цілісної системи професійних орієнтацій.

Організація роботи має передбачати створення безпечного психологічного середовища, у якому учасники можуть відкрито висловлювати власні думки, сумніви та переживання щодо майбутнього професійного вибору. Атмосфера довіри сприяє активізації рефлексивних процесів, розвитку самопізнання та формуванню адекватної самооцінки, що є необхідною умовою усвідомленого професійного самовизначення. Взаємодія у групі забезпечує можливість отримання зворотного зв'язку, що позитивно впливає на формування впевненості у власних рішеннях.

Зміст програми доцільно орієнтувати на розвиток ключових компонентів професійного самовизначення, зокрема когнітивного, емоційного та поведінкового. Робота з когнітивним компонентом передбачає розширення уявлень про світ професій, формування навичок аналізу інформації та прийняття обґрунтованих рішень. Емоційний компонент пов'язаний із формуванням позитивного ставлення до професійного майбутнього, зниженням рівня тривожності та невизначеності. Поведінковий компонент реалізується через розвиток навичок планування, постановки цілей та активного досягнення професійних орієнтирів.

Доцільним є також залучення батьків до процесу професійного самовизначення старшокласників у формі консультативної або просвітницької роботи. Результати дослідження свідчать про значний вплив сімейного середовища на вибір професії, тому формування адекватної позиції батьків щодо підтримки самостійності дитини сприяє підвищенню ефективності програми. Оптимальним є поєднання підтримки та ненав'язливого супроводу без надмірного тиску на прийняття рішення.

Використання активних методів навчання, зокрема тренінгових вправ, рольових ігор, дискусій та методів рефлексії, забезпечує підвищення залученості учасників і сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. Практична спрямованість занять дозволяє старшокласникам не лише отримувати інформацію, а й застосовувати її у змодельованих ситуаціях професійного вибору, що підвищує рівень сформованості відповідних компетентностей.

Моніторинг результативності програми доцільно здійснювати шляхом повторного застосування психодіагностичних методик, що дозволяє оцінити динаміку змін та своєчасно коригувати зміст і форми роботи. Регулярна оцінка ефективності забезпечує наукову обґрунтованість впроваджених заходів та дозволяє адаптувати програму до конкретних умов освітнього середовища.

Розширення практики впровадження подібних програм у закладах загальної середньої освіти сприятиме підвищенню рівня усвідомленості професійного вибору учнів, зниженню рівня невизначеності та формуванню

готовності до професійної самореалізації. Систематичний психологічний супровід у старшому шкільному віці виступає важливим чинником підготовки молоді до відповідального життєвого вибору та подальшого професійного розвитку.

Для перевірки статистичної значущості змін, отриманих після реалізації програми психологічного супроводу, було застосовано метод математико-статистичної обробки даних. Оскільки дослідження передбачало порівняння результатів однієї і тієї самої групи респондентів до та після впровадження програми, доцільним є використання критерію Вілкоксона для залежних вибірок. Цей критерій дозволяє оцінити, чи є виявлені зміни між двома вимірюваннями статистично значущими, а не випадковими. Для обробки результатів показники за шкалами методики Дж. Крайтса були переведені у рангові значення відповідно до рівнів вираженості: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий. За шкалами нерішучості та залежності зниження показників розглядалося як позитивна динаміка, тоді як за шкалами раціоналізму, оптимізму і самооцінки позитивною вважалася тенденція до зростання.

Таблиця 3.4

Статистична оцінка змін за методикою Дж. Крайтса до та після
реалізації програми

Шкала	Середній показник до програми	Середній показник після програми	Напрямок змін	Z-критерій Вілкоксона	Рівень значущості
Нерішучість	3,98	2,85	зниження	3,41	$p < 0,01$
Раціоналізм	2,58	3,85	зростання	3,76	$p < 0,01$
Оптимізм	3,68	4,35	зростання	2,64	$p < 0,05$
Самооцінка	3,15	4,08	зростання	3,12	$p < 0,01$
Залежність	3,88	2,98	зниження	3,05	$p < 0,01$

Отримані результати математико-статистичної обробки підтверджують наявність статистично значущих змін за більшістю досліджуваних показників. Найбільш виражена позитивна динаміка простежується за шкалами раціоналізму, нерішучості, самооцінки та залежності, де рівень значущості

становить $p < 0,01$. Це означає, що після реалізації програми старшокласники стали більш схильними до обґрунтованого прийняття професійних рішень, продемонстрували нижчий рівень невпевненості та меншу залежність від думки соціального оточення.

Зміни за шкалою оптимізму також є статистично значущими на рівні $p < 0,05$. Позитивна динаміка цього показника вказує на формування більш конструктивного ставлення до професійного майбутнього, однак порівняно з іншими шкалами зміни є менш вираженими. Це можна пояснити тим, що оптимістичні очікування у старшому шкільному віці часто вже мають достатній рівень сформованості, тоді як практичні труднощі професійного вибору більше пов'язані з нерішучістю, недостатньою самооцінкою та впливом оточення.

Отже, результати математико-статистичної обробки підтверджують ефективність програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху. Виявлена динаміка не є випадковою, а відображає реальні позитивні зміни у структурі професійного самовизначення старшокласників.

Висновки до розділу 3

Узагальнення результатів, представлених у розділі 3, дозволяє констатувати ефективність розробленої програми психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшому шкільному віці та обґрунтувати доцільність її впровадження у практику освітніх закладів. Теоретичне обґрунтування програми базувалося на розумінні професійного самовизначення як складного багатокомпонентного процесу, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий рівні, а також залежить від сукупності соціально-психологічних чинників. Виявлені у попередньому розділі особливості професійних установок старшокласників, зокрема недостатній рівень визначеності, впевненості, обізнаності та автономності,

зумовили необхідність цілеспрямованого психологічного впливу, спрямованого на гармонізацію процесу професійного вибору.

Розроблений зміст програми характеризується системністю, логічною послідовністю та практичною спрямованістю. Структурна побудова програми забезпечує поступовий перехід від етапу самопізнання до формування усвідомленого професійного рішення та планування подальшого розвитку. Використання інтерактивних методів роботи, зокрема тренінгових вправ, дискусій, рольових ситуацій та рефлексивних технік, сприяло активізації пізнавальної діяльності учасників, розвитку критичного мислення та формуванню навичок прийняття рішень. Зміст програми орієнтований на розвиток внутрішніх ресурсів особистості, підвищення рівня самооцінки, формування адекватного уявлення про світ професій та усвідомлення власних можливостей у контексті професійної самореалізації.

Результати апробації програми підтвердили її ефективність, що проявилось у позитивній динаміці показників професійних установок та соціально-психологічних чинників вибору фаху. Зниження рівня нерішучості, підвищення раціональності, зростання впевненості у власних здібностях та зменшення залежності від зовнішніх впливів свідчать про формування більш зрілої позиції щодо професійного самовизначення. Дані авторського анкетування також засвідчили зростання визначеності вибору, посилення внутрішньої мотивації, підвищення обізнаності про професію та готовності докладати зусиль для досягнення професійних цілей. Отримані результати відображають комплексний характер впливу програми та її здатність забезпечувати розвиток ключових компонентів професійного самовизначення.

Практичні рекомендації, сформульовані за результатами дослідження, спрямовані на оптимізацію процесу впровадження програми у діяльність закладів освіти. Орієнтація на систематичність, інтерактивність, урахування індивідуальних особливостей учнів та залучення соціального оточення створює умови для підвищення ефективності психологічного супроводу. Запропонована програма може бути адаптована до різних освітніх контекстів

та використана у роботі практичних психологів, соціальних педагогів і класних керівників з метою формування готовності старшокласників до усвідомленого професійного вибору.

Результати дослідження підтверджують, що цілеспрямований психологічний супровід виступає важливим чинником підвищення рівня усвідомленості професійного самовизначення, розвитку особистісної автономії та формування відповідального ставлення до вибору майбутньої професії. Реалізація подібних програм сприяє підготовці молоді до ефективної соціальної та професійної інтеграції, що має важливе значення в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій.

ВИСНОВКИ

Під час теоретичного аналізу даних наукових джерел, емпіричного дослідження та формувального експерименту була зроблена низка висновків щодо проблеми формування усвідомленого вибору професії старшокласниками.

1. Узагальнення теоретичних джерел дозволило розкрити професійне самовизначення як складний, динамічний і багатовимірний процес, що охоплює усвідомлення власних інтересів, здібностей, ціннісних орієнтацій і співвіднесення їх із вимогами професійного середовища. Встановлено, що формування професійного вибору відбувається у взаємодії внутрішніх психологічних характеристик особистості та зовнішніх соціальних впливів. Особливу роль у цьому процесі відіграють рівень розвитку самосвідомості, рефлексії, адекватність самооцінки, мотиваційна спрямованість, а також ступінь поінформованості про зміст і перспективи професійної діяльності. Аналіз наукових підходів дав змогу визначити, що професійне самовизначення у старшому шкільному віці має незавершений характер і часто супроводжується внутрішніми суперечностями, що потребує цілеспрямованого психологічного супроводу.

2. Обґрунтовано, що провідними соціальними чинниками професійного самовизначення старшокласників виступають: сімейне середовище, стиль виховання, очікування батьків, вплив педагогів і соціального оточення, включаючи однолітків і медіапростір. Психологічні чинники вибору професії старшокласниками пов'язані з їхніми індивідуальними особистісними особливостями, серед яких важливе місце займають рівень тривожності, впевненість у собі, здатність до саморегуляції та сформованість життєвих цілей. Виявлено, що недостатня автономність у прийнятті рішень і переважання зовнішньої мотивації знижують рівень усвідомленості професійного вибору. Встановлено, що значна частина старшокласників орієнтується на соціально схвалювані критерії вибору професії, зокрема престижність і матеріальну вигоду, що нерідко не узгоджується з їхніми

індивідуальними інтересами та здібностями, створюючи ризики подальшої професійної дезадаптації.

3. Емпіричне дослідження дозволило виявити рівень сформованості професійних установок і соціально-психологічних чинників вибору фаху у старшокласників на основі застосування психодіагностичних методик. Отримані результати засвідчили переважання середнього та низького рівнів визначеності професійного вибору, що проявляється у наявності сумнівів, нестійкості професійних намірів і недостатній впевненості у власних можливостях. Встановлено, що значна частина респондентів демонструє часткову або фрагментарну обізнаність про обрану професію, що ускладнює процес прийняття обґрунтованого рішення. Аналіз результатів також показав вагомий вплив батьків на професійний вибір, що підтверджується високими показниками орієнтації на їхню думку. Поряд із цим виявлено, що частина старшокласників схильна до ситуативного вибору, який не ґрунтується на глибокому усвідомленні власних інтересів і здібностей. Виявлені тенденції свідчать про необхідність системної роботи, спрямованої на розвиток професійної самосвідомості та формування відповідального ставлення до вибору майбутньої професії.

4. У межах дослідження розроблено та впроваджено програму психологічного супроводу усвідомленого вибору фаху у старшокласників, яка була спрямована на розвиток самопізнання, формування адекватної самооцінки, підвищення рівня поінформованості про професії та розвиток навичок прийняття рішень. Реалізація програми здійснювалася у формі тренінгових занять, що передбачали поєднання інформаційного, діагностичного та розвивального компонентів. Результати апробації засвідчили позитивну динаміку за основними показниками: зросла частка учнів із визначеним професійним вибором, підвищився рівень впевненості у власних здібностях, зменшилася кількість респондентів із високим рівнем сумнівів щодо обраної професії. Також відзначено зниження залежності від зовнішніх впливів та підвищення ролі внутрішніх мотивів у процесі прийняття

професійного рішення. Отримані результати підтвердили ефективність запропонованої програми та її відповідність потребам старшокласників у професійному самовизначенні.

5. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати доцільність упровадження психологічного супроводу як системного інструменту підтримки старшокласників у процесі професійного вибору. Встановлено, що цілеспрямований вплив на розвиток самосвідомості, рефлексії, мотиваційної сфери та поінформованості про професії сприяє підвищенню рівня усвідомленості професійного самовизначення. Отримані результати мають як теоретичне, так і практичне значення, оскільки розширюють наукові уявлення про механізми професійного вибору та можуть бути використані у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів і педагогічних працівників закладів освіти. Реалізація подібних програм створює передумови для формування відповідального ставлення молоді до вибору професії та підвищення якості їхньої майбутньої професійної реалізації.

Перспективою подальших досліджень цього напрямку є диференціювання програми психологічного супроводу старшокласників у професійному виборі з урахуванням їх віку (10-й чи 11-й клас), статі та індивідуальних особистісних особливостей та перевірка її ефективності на більшій вибірці досліджуваних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів О. Модель стратегії професійного самовизначення учнівської молоді. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2018. № 1. С. 128–135.
2. Арцишевська О. Сутнісний аналіз самовизначення людини. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки*. 2019. № 11. С. 9–12.
3. Бех І. Д. Виховний процес в досягнутих глибинах. *Шкільний світ*. 2022. № 5(685) (спецвипуск). 42 с.
4. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 4(38).
5. Браславська О. Активізація професійного самовизначення учнів у закладах загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2018. Вип. 1. С. 37–45.
6. Варнавська І. В. Труднощі професійного самовизначення підлітків. *Лютневі наукові читання: матеріали LX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 1 лютого 2021 р.). Київ, 2021. 272 с
7. Василик А.В., Вандоляк О.В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 344–354.
8. Вітковська О. В. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації : монографія. Київ : Науковий світ, 2022. 91 с.
9. Гордійчук К. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Психологія: реальність і перспективи : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 13. С. 15–19.

10. Гуцан Л. А. Особливості організації профільного навчання і професійної підготовки учнівської молоді в умовах освітнього округу. *Матеріали звітної наук.-практ. конф. Інституту проблем виховання НАПН України за 2013 рік*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 4. С. 338–342.
11. Єлова Т. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Педагогічний часопис Волині*. 2016. № 2(3). С. 76–82.
12. Жерноклеєв І. В. Педагогічні умови забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи на уроках трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Тернопіль, 2019. 212 с.
13. Жиліна Н. Сутнісні особливості та етапи професійного самовизначення старшокласників. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* (Тернопіль, 1 листопада 2024 р.). Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2024. Т. 1. С. 189–192.
14. Калюжна І., Москальова А. С. Вплив самооцінки на професійне самовизначення старшокласників. *Наука і молодь – 2021: пріоритетні напрями глобалізаційних змін : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених* (Київ, 16 квітня 2021 р.). Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2021. С. 127–131.
15. Литвиненко О. Д. Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді. Сєверодонецьк, 2018. 330 с.
16. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 125–128.
17. Ляшенко Р. О. Взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2017. Вип. 12. С. 83–88.
18. Мищишин І., Дмитрів Ю. Чинники професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2(102). С. 51–54.

- 19.Олійник Д. Л. Професійне самовизначення дітей старшого шкільного віку. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : збірник наукових праць* / за ред. Р. С. Гуревича. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 11(14). С. 156–158.
- 20.Охріменко З. В. Методичне забезпечення вивчення стану сформованості професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності. *Педагогічні науки*. 2020. № 90. С. 53–58.
- 21.Охріменко З. В. Особливості професійного консультування старшокласників. *Професійно-технічна освіта*. 2021. № 5–6(150). С. 56–117.
- 22.Петриченко Л. Професійне самовизначення особистості як психологопедагогічна проблема. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Т. 11, № 5. С. 52–58.
- 23.Піддячий М. І. Вибір професії. Соціально-професійний розвиток. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. 2-ге вид. Київ, 2021. С. 103–104.
- 24.Піддячий М. І. Ключові компетентності старшокласників: організація здорового способу життя. *Наукові записки НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 3К(123). С. 315–319.
- 25.Піддячий М. І. Соціально-професійне спрямування особистості: розвиток наукового мислення учнів. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : збірник матеріалів ювілейних XV Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті д-ра пед. наук, проф. Федоришина Бориса Олексійовича* / за ред. Н. В. Павлик. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2025. С. 82–84.
- 26.Піддячий М. І. Сутність формування компетентностей старшокласників. *Педагогічна думка*. 2019. С. 69–72.

- 27.Поліщук О. Р. Підготовка старшокласників до вступу до закладів вищої освіти: соціально-психологічний вимір : монографія. Умань : Візаві, 2022. 215 с.
- 28.Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу: монографія / за ред. О. Л. Моріна. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 220 с.
- 29.Середа О. Ю. Феномен емоційного вигоряння у старшокласників. *Актуальні проблеми психології: проблеми психології творчості*. 2018. Т. 12. Вип. 4. С. 274–283.
- 30.Середа О.Ю. Особливості впливу соціально-психологічних чинників на професійне самовизначення старшокласників. 2019. Т. 5. № 11. С. 268–282.*Психологічний часопис*.
- 31.Сокоть О., Гаврилькевич В. Роль самооцінки у розвитку особистості та професійному самовизначенні старшокласників. *Психологічні травелогі*. 2025. № 1. С. 147–154.
- 32.Сопівник І. В., Дука Т. М., Підлипняк І. Ю. Діагностика професійної підготовленості студентів до педагогічної діяльності. *Наука і освіта*. 2017. № 12. С. 59–65.
- 33.Соціально-психологічні закономірності економічного самовизначення молоді в умовах суспільних змін: монографія / Н. М. Дембицька, І. К. Зубіашвілі, О. В. Лавренко, Т. І. Мельничук; за ред. Н. М. Дембицької, О. В. Лавренко. Київ Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 212 с.
- 34.Федоренко Л. П. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2018. Вип. 7. С. 143–149.
- 35.Федоренко Л. П. Соціальні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Психологічні науки*. 2018. Вип. 4. С. 150–155.

- 36.Чечко І. І. Професійне самовизначення старшокласників як передумова успішної професійної самореалізації та кар'єрного розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. Т. 31. № 70.
- 37.Чечко І. І. Професійне самовизначення старшокласників в контексті профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 146–152.
- 38.Шевченко А. М. Вплив професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників. *Věda a perspektivy. Série Psychologie*. 2021. № 2(2). С. 182–192.
- 39.Шевченко А. М. Комплексна навчально-розвивальна програма цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників. *Перспективи та інновації науки*. 2021. Вип. 3(3). С. 340–355.
- 40.Шевченко А. М. Професійне самовизначення старшокласників як цілеспрямований процес. *Психологічний часопис*. 2021. Т. 7. № 8(52). С. 72–81.
- 41.Шолох О. А. Ціннісне ставлення особистості до майбутньої професії як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічні науки*. 2017. С. 225–230.
- 42.Яворська-Ветрова І. В. Самоставлення та самоактуалізація студентської молоді у контексті самодетермінації: аналіз емпіричного дослідження. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 45. С. 451–474.
- 43.Batool S. S., Ghayas S. Process of career identity formation among adolescents: components and factors. *Heliyon*. 2020. Vol. 6, Issue 9. e04905.
- 44.Rowland K. D. Career decision-making skills of high school students in the Bahamas. *Journal of Career Development*. 2004. Vol. 31, № 1. P. 1–13.
- 45.Gati I., Saka N. High school students' career-related decision-making difficulties. *Journal of Counseling & Development*. 2001. Vol. 79, № 3. P. 331–340.

- 46.Hirschi A. Career-choice readiness in adolescence: developmental trajectories and individual differences. *Journal of Vocational Behavior*. 2011. Vol. 79, № 2. P. 340–348.
- 47.Lent R. W., Brown S. D., Hackett G. Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*. 1994. Vol. 45, № 1. P. 79–122.
- 48.Savickas M. L. Career construction theory and practice. *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work* / ed. by S. D. Brown, R. W. Lent. 2nd ed. Hoboken : John Wiley & Sons, 2013. P. 147–183.
- 49.Marcionetti J., Rossier J. Perceived support and influences in adolescents' career choices. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. 2025. DOI: 10.1007/s10775-023-09624-9.
- 50.Wojdyło M. Doradztwo zawodowe młodzieży szkolnej w dobie pandemii COVID-19. *Rynek – Społeczeństwo – Kultura*. 2021. № 3. S. 62–70.

ДОДАТКИ

Додаток А. Методика «Шкала зрілості професійних установок» (Дж. Крайтс)

Інструкція. Перед Вами наведена низка тверджень. Уважно прочитайте кожне з них і визначте, наскільки воно відповідає Вашим поглядам, думкам та особистісним особливостям.

Якщо твердження відповідає Вам – позначте варіант «Вірно», якщо не відповідає – «Невірно». Обирайте лише один варіант відповіді.

Бланк методики

1. Я недостатньо добре знаю світ професій (Вірно / Невірно)
2. Вибір професії не повинен здійснюватися під впливом емоцій (Вірно / Невірно)
3. Я готовий(а) відмовитися від багатьох речей заради досягнення професійних цілей (Вірно / Невірно)
4. Якщо в моїй професійній діяльності виникнуть труднощі, це не буде пов'язане з нестачею моїх здібностей (Вірно / Невірно)
5. Я уважно прислухаюся до порад інших щодо вибору професії (Вірно / Невірно)
6. У виборі професії я відчуваю невпевненість і потребую допомоги (Вірно / Невірно)
7. Уже зараз потрібно робити конкретні кроки до майбутньої професії (Вірно / Невірно)
8. Я відрізняюся від інших, тому і моя професія має бути особливою (Вірно / Невірно)
9. Я впевнений(а), що зможу стати висококваліфікованим фахівцем (Вірно / Невірно)
10. Мої вимоги до професії такі ж, як у більшості моїх однолітків (Вірно / Невірно)
11. У виборі професії мені бракує рішучості (Вірно / Невірно)

12. Мені потрібен чіткий план для правильного вибору професії (Вірно / Невірно)
13. Я готовий(а) змінювати себе, щоб відповідати вимогам професії (Вірно / Невірно)
14. У майбутній професії я зможу реалізувати всі свої здібності (Вірно / Невірно)
15. Мені важливо, щоб інші підтримували мій професійний вибір (Вірно / Невірно)
16. Я не знаю, за якими критеріями обирати професію (Вірно / Невірно)
17. Опис професій часто буває необ'єктивним (Вірно / Невірно)
18. Я хочу обрати професію, яка дозволить проявити мою індивідуальність (Вірно / Невірно)
19. У мене достатньо здібностей для успішної професійної діяльності (Вірно / Невірно)
20. Часто немає умов для повної самореалізації у професії (Вірно / Невірно)
21. Я не знаю, з чого почати свій професійний шлях (Вірно / Невірно)
22. Навіть після вибору професії варто ще раз усе обдумати (Вірно / Невірно)
23. Я прагну якнайшвидше стати фінансово незалежним(ою) (Вірно / Невірно)
24. Я впевнений(а), що у професійній діяльності мені пощастить (Вірно / Невірно)
25. У виборі професії я сильно залежу від думки інших (Вірно / Невірно)
26. Я інколи звинувачую себе за нерішучість у виборі професії (Вірно / Невірно)
27. Для мене важливо знайти наставника у професії (Вірно / Невірно)
28. Думки про майбутню професію викликають у мене натхнення (Вірно / Невірно)
29. Я готовий(а) долати труднощі заради професійної мети (Вірно / Невірно)

- 30.Я не поспішаю якнайшвидше починати самостійне життя (Вірно / Невірно)
- 31.Мені здається, що через невдачі я можу помилитися з вибором професії (Вірно / Невірно)
- 32.Я не довіряю лише зовнішній привабливості професій (Вірно / Невірно)
- 33.У виборі професії я часто покладаюся на інтуїцію (Вірно / Невірно)
- 34.Я вважаю, що професійний вибір робиться раз і назавжди (Вірно / Невірно)
- 35.Я можу змінити свій вибір під впливом інших людей (Вірно / Невірно)
- 36.У мене немає чітких уявлень про професійне майбутнє (Вірно / Невірно)
- 37.У виборі професії я більше покладаюся на розум, ніж на почуття (Вірно / Невірно)
- 38.Для мене важливо досягти значних результатів у професії (Вірно / Невірно)
- 39.Я хочу, щоб моя професія була особливою та унікальною (Вірно / Невірно)
- 40.Якщо є можливість навчатися далі, не варто поспішати працювати (Вірно / Невірно)

Ключ до методики

- Нерішучість: 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36
- Раціоналізм: 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37
- Оптимізм: 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38
- Самооцінка: 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39
- Залежність: 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40

Шкала інтерпретації

- 0–2 – низький рівень
- 3 – нижче середнього
- 4–5 – середній
- 6 – вище середнього

– 7–8 – високий рівень

Інтерпретація результатів здійснюється відповідно до рівнів вираженості показників: від низького (0–2 бали) до високого (7–8 балів). Високі значення за шкалою нерішучості свідчать про труднощі у професійному самовизначенні, невпевненість у власних рішеннях і відсутність чітких орієнтирів. Низькі значення відображають рішучість і готовність до здійснення вибору.

Високі показники раціоналізму характеризують здатність до обґрунтованого, логічного та планомірного прийняття рішень, тоді як низькі – імпульсивність і недостатню продуманість вибору.

Оптимізм щодо професійного майбутнього може проявлятися як у формі впевненості у власному успіху, так і у вигляді ідеалізованих уявлень. Низькі показники відображають більш реалістичний підхід до професійного вибору.

Показники самооцінки характеризують рівень впевненості у власних здібностях: високі значення свідчать про віру у власний потенціал, низькі – про невпевненість.

Залежність у професійному виборі відображає ступінь самостійності: високі значення вказують на орієнтацію на думку інших, низькі – на незалежність і автономність.

Застосування методики дозволяє комплексно оцінити сформованість професійних установок старшокласників і визначити рівень їх готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії.

Додаток Б. Анкета

«Соціально-психологічні чинники вибору фаху старшокласниками»

Інструкція. Оберіть один варіант відповіді (якщо не зазначено інше), який найбільше відповідає Вашій думці.

Блок 1. Загальна інформація

1. Стать:

- ☐ чоловіча
- ☐ жіноча

2. Вік:

- ☐ 15
- ☐ 16
- ☐ 17
- ☐ 18

3. Клас:

- ☐ 10
- ☐ 11

Блок 2. Визначеність професійного вибору

4. Чи визначилися Ви з майбутньою професією?

- ☐ так
- ☐ скоріше так
- ☐ важко сказати
- ☐ скоріше ні
- ☐ ні

5. Наскільки Ви впевнені у своєму виборі?

- ☐ повністю впевнений(а)
- ☐ скоріше впевнений(а)
- ☐ частково впевнений(а)
- ☐ не впевнений(а)

6. Чи плануєте Ви змінити свій професійний вибір?

- ☐ так

- ☐ ні
- ☐ не знаю

Блок 3. Соціальні чинники

7. Основний вплив на Ваш вибір професії має:

- ☐ батьки
- ☐ друзі
- ☐ вчителі
- ☐ соціальні мережі
- ☐ власне рішення

8. Наскільки Ви враховуєте думку батьків?

- ☐ повністю враховую
- ☐ частково
- ☐ майже не враховую
- ☐ не враховую

9. Наскільки для Вас важлива підтримка оточення?

- ☐ дуже важлива
- ☐ важлива
- ☐ не дуже важлива
- ☐ не важлива

Блок 4. Психологічні чинники

10.Що найбільше впливає на Ваш вибір професії?

- ☐ інтерес до діяльності
- ☐ рівень заробітної плати
- ☐ престиж
- ☐ можливість самореалізації
- ☐ стабільність

11.Наскільки Ви впевнені у своїх здібностях?

- ☐ повністю впевнений(а)
- ☐ скоріше впевнений(а)

- ☐ частково впевнений(а)
- ☐ не впевнений(а)

12. Чи добре Ви обізнані з обраною професією?

- ☐ добре знаю
- ☐ частково знаю
- ☐ мало знаю
- ☐ не знаю

13. Як часто Ви сумніваєтеся у виборі?

- ☐ часто
- ☐ іноді
- ☐ рідко
- ☐ ніколи

Блок 5. Мотиваційні чинники

14. Основна причина вибору професії:

- ☐ інтерес
- ☐ матеріальна вигода
- ☐ престиж
- ☐ вплив батьків
- ☐ випадковість

15. Чи готові Ви докладати значних зусиль для досягнення мети?

- ☐ так
- ☐ скоріше так
- ☐ не впевнений(а)
- ☐ ні